

תולדות

רבנו חיים מוואלוז'ין

חיו, זמנו, ספריו והשיבה הגדולה.

מאת הרב

משה שמואל שמוקלר

בהשתתפות אחיו

הרה"צ שמעון מרדכי מסמירנאן.

עם הערות ומלואים מאת הרב החכם הגדול

ד"ר אברהם אליהו הרכבי.

בהוצאת ש. זאק.

ווילנא

בדפוס ש. פ. נארכער

תולדות רבנו חיים מוואלוז'ין

חייו, זמנו, ספריו והישיבה הגדולה.

מאת הרב

משה שמואל שמוקלר

בהשתתפות אחיו

הרה"ג שמעון מרדכי מסמינאן.

עם הערות ומלואים מאת הרב החכם הגדול

ד"ר אברהם אליהו הרכבי.

בהוצאת ש. זאק.

ווילנא

בדפוס ש. פ. גארבער

שנת תרס"ט לפ"ק

БІОГРАФІЯ
РАБИ ХАИМА ИЗЪ ВОЛОЖИНА.

СОЧ. М. Ш. ШМУКЛЕРА.

ВИЛЬНА. — 1909.

Типографія Ф. Гарбера, Завальная ул. № 25.

רב שלום לך חכם ושלם שמשנתו שלמה.

בענג רב קראתי את מהברתך לבבד מאיר עיני הגולה במדינת ליטא ורוסיא הגר"ה זללה"ה, אשר לשמו וזכרו בקדש יהסה לב כל אוהב ישראל ותורתו. וביהוד, לב כל תלמידו ישיבת עין ההיים אשר גם אנכי הצעיר וכיתי להסתופף בחצרות קדשה במשך זמן קצר בימי אדמו"ר הנצי"ב, ולה"ה. שמחתי לראות פועל פעלת במועצות ודעת כי דרשת והקרת בספרות הרבנים וגם בהבורי בעלי אסופות וכביר מצאה ירך. תשואות הן הן לך. רק צר לי מאד, כי לא אוכל לעת כזאת להוסיף על דברייך היקרים. כי מן הטוב אין בידי מאומה. ואם אמרתי לחפש בספרים וסופרים אולי אמצא איזו גרעינים משכחה ופאה שהנחת (כולי האי ואולי!) הנה אין עתותי בידי ועד הג הפסה הבע"ל ידי מלאות עבודה ואין מניחין ודאי, היא התועלת ממהברתך היקרה, מפני ספק הערות קטנות. ועל כי פטור בלא כלום אי אפשר ואי אפשר אציג לפניך שתי הערות קלות צדדיות שאינן שייכות לתולדות הגר"ה.

(א) עמוד 13 בסוף העמוד אמרת ע"ד הגר"א כי לא נהנה מעולם אף כל שהוא ולא חשב שיש לו זכות לדרוש מאתו כסף או כבוד וגם ברה מהם כבורח מפני הגנף — אולם בס' ברשאדסקי המכונה (Путевские Бвреи (Спб. 1883) עמוד 50 נדפס דקומנט, כי קהל וילנא שלמו להגר"א סך 1400 והובים מדי שנה בשנה עם דירה בהנם לבד מתנות. וקשה לומר, כי כל זה נתנו לבני ביתו והגאון עצמו לא ידע מזה, כי כודאי היה לו לדרוש איפוא לקחו על הוצאות ביתו ושכר דירתו, האם מן הגורן, או מן היקב?

(ב) עמוד 44 הערה *) מה שאמרו על הגר"ה אדות הספר היי אדם, הנה מצאנו כזה גם בדורות קדמונים, כי במכתב ר' ששת בנבנישתי יסופר, כי ראה כמה דיינים בארץ ספרד שבעמו על ספר משנה תורה להרמב"ם מפני שמעת צאת החבור הזה לאור עולם חדלו לפנות אליהם בעניני דין והלכה וחורו עפ"י דברי הרמב"ם (הדשים גם ישנים 10, I עמוד 11). והר"י סיני בסיומן מ"ו מתשובותיו כתב: ויש מהרבנים שאינם רוצים אפילו לקרות בסור או"ה ונותנים מעם שהבעלי בתים לומדים אותו. ור"י מודינא (ארי נוהם עמוד 42) יספר: שמעו אנכי מעם הארץ אהובי שהיה אומר לי כשיש לי שלחן ערוך תחת אצילי ורועותי אין אני צריך לשום אחד מכם הרבנים. ואף כי מצאנו כזאת בכל דור

ודור, בכל זאת חלילה לחשוב מחשבות פגול על הגר"ח. ולדעתי חשש פן ידמו
האנשים הפשוטים מלתא למלתא ויורו שלא כהלכה ע"ד שאמרו בתלמוד על
המורים מתוך המשנה.

ג) במכתב הגר"ח הנדפס בהפלים באו כנראה כמה שבויים (אשר אמנם
איוז מהם תקנת) כן למשל המלה הבן אצלך (39), המלות אלא כי
(אצלך 41) אינן עולות יפה בהמשך הדברים וכפה"נ גשתבשו. עמוד 47 הערה 1
אצלך צ"ל הגר ע"א תחת הגר"א.

באהבה רבה אברהם אלי הרכבי.

ביעין הקדמה.

א"ר יהודה ב"ר סימון, עד שאדם הראשון וכו'
הראה לו דור דור ודורשיו, דור דור וחכמיו, דור
דור וסופריו, דור דור ומנהיגיו, הוי זה ספר תולדות
אדם (כ"ר פכ"ד).

בן עזאי אומר, זה ספר תולדות אדם—זה כלל גדול
בתורה (כס)

א"ר עקיבא נמשלו ישראל לעוף, מה העוף הזה
אינו פורח בלא כנפים, כך ישראל אין יכולים לעשות
דבר חוץ מוקניהם, (ויקרא רבא פ"א)

מאז ומעולם היתה ידיעת התולדה העברית, וחקר והעיון
בהשתלשלותה, התפתחותה וחלף מאורעותיה—לאחת הידיעות
היותר מעילות והיותר נחוצות לנו בכל ענפי חינוך. אדון הנביאים,
בשירתו האלקית בפרשת האזינו היה ראש דברו, לאמר: זכור ימות
עולם, בינו שנות דור ודור (דברים לב' ז.)—כי רק ע"י ההתבוננות
וההסתכלות במעשי „שנות דור ודור“, ידע נדע את המעשה אשר עלינו
לעשות בחוזה ולהמלט מכל אותן השגיאות, שנכשלו בהן דורות הראשונים,
הבלתי מנוסים עוד. וזו היא המהשבה הכלולה בדברי התנא הגדול בן
זמא שהעבנו בפתח דברינו: „זה ספר תולדות אדם, זה כלל גדול
בתורה“—כלומר, מה שהראה הקב"ה לאדם הראשון „דור דור ודורשיו,
דור דור וחכמיו“—זהו כלל גדול בתורת האדם בכללה ובתורתנו
הקדושה בפרטה.

אולם לבד התורה הגדולה היוצאת לנו מידיעת התולדה בכלל,
הנה עוד דבר נכבד אחד בפרט היא מביאה ונותנת לנו העברים
בתור עם מיוחד, החי היום כל כך שונים וכל כך נבדלים מיתר העמים.
בה—בהתולדה—אנו מוצאים נטפי נחמה לגורלנו המר בגולה. הרדיפות
והמצוקות, הגירושים והשלטולים, המכות והעינוים שסבלנו מאז היינו
לגוי עד היום הזה—כל אלה מררו את חיינו וימלאו אותם עצב
ויגון. כבי ואנחה; אף כל נחמתנו בענינו היא—עברנו הגדול והנהדר!
כמו מבין מפלשי העבים, יתנוצצו לפנינו מתהום הדורות בכבים
מוזהרים, אשר בברק אורם הנפלא ובקסם זהרם הנהדר יגרשו את כל
החשך והאפלה המאפילים בתוך גפשו פנימה; הכובכים הגדולים
האלה משפיעים עלינו אור וזוהר, נחמה ותקוה, עז ועצמה, ללכת
חלואה בטה בדרךנו, המלאה התחתים ואבני נגף; הכובכים האלו, רק

הם הם המלבישים אותנו כנפי רוח להתרום על כל המכשולים והפגעים שאנו פוגשים בדרכנו הארוכה, המובילה אותנו לקצה אשרנו. ומה נמלצו בזה דברי רבי עקיבא, אשר שמנו בראש דברינו: „מה העוף הזה אינו פורח בלא כנפים, כך ישראל אין יכולים לעשות דבר הוין מוקניהם” — כלומר, הזקנים האלה, בערכם וחשיבותם לנו הרי הם כערך הכנפים לעוף.

אחד הכוכבים היותר גדולים והיותר יפים שהופיעו על שמי היהדות בדורות האחרונים, היה רבנו חיים מוואלווין; הוא היה מאותם המעטים, יחירי הסגולה, שחוללו תקופה חדשה, מהפכה רוחנית בחיי היהודים; על ידו נכנסו החיים הרוחניים של יהודי ליטא, לתקופה חדשה ויקבלו צורה אחרת, ועיכ ראוי הוא האדם הגדול הזה שיכתבו תולדותיו בספר, למען ידע דור אחרון, מהפעל ועשה ומה היה לעמו הענק הרוחני הזה. אולם למרות כל גדולתו של נושא תולדתנו, לא נכתבה עדיין ביאוגרפיה שלו, שתהיה ראויה לשם זה. יש שנסו, אמנם, סופרים אחדים למסור לנו שרטוטים ורשמים אחדים מתמונת הרוחנית של הגר"ח; אבל ביאוגרפיה שלמה, שתקיף את כל ימי חי הגר"ח לכל פרטיהם ולכל צדדיהם, ביאוגרפיה, שמתוכה תשתקף לפנינו תמונתו בכל הודה והדרה — ביאוגרפיה כזו חסרה עדיין בספרותנו. קוראים נכבדים! לא אהיה מתפאר לשוא באמרי לבם, כי אני הוא הראשון הבא לתאר לפניכם תמונה שלמה מקלסתר פניו של הגר"ח, תמונה המקפת את כל דברי ימי חייו, פעולותיו, מעשיו הכבירים ודעותיו הנעלות — באחת, כל מה שיהיה והנה האיש הנפלא הזה. אמנם לא קלה היא המלאכה הלזו, יען כי מעטים מאד המקורים הנאמנים המדברים על הגר"ח, ועל דברי אגדות הנמסרות מפה לפה, מאבות לבנים, אי אפשר כל כך לסמוך. צריך לבקר ולבזר את הסולת מתוך הפסולת, ואחר כך צריך לברוא מכל אלה יצירה חדשה ובריאה חדשה; אנכי מצדי התאמצתי, אמנם, בכל מה שהייתה ביכולתי לפאר ולשכלל את התמונה ולמסור אותה בדיוקה לכל פרטיה. ואם שגיתי באיזה מקום נגד האמת ההיסטורית — את הקוראים הנכבדים הסליחה. ואם כוונתי אל האמת — והיה זה שברי.

המחבר.

פרק א.

לידת הגר"ח. — אביו בתור פרנס העדה. — מצב
הפרנסות בעת ההיא. — אמו. — משפחתה. —
האגדה אדות נשואיה.

ביום השביעי לירח סיון שנת חמשת אלפים וחמש מאות
ותשע נולד רבנו חיים בעיר הקטנה וואליזין לאביו הרב החכם
רבי יצחק (1). אביו היה אחד מגדולי חשובי ונכבדי העירה הזאת.
הוא היה תלמיד חכם וחרד על דת מאד, ונוסף לזה היה גם איש
אמון לפי ערך הקהלה שישב בה. רבי יצחק היה פרנס העדה
בוואליזין (2). משרת פרנס העדה היתה מדורות קדומים נכבדה
בערכה ובהשפעתה, ולא לכל מי שרצה להחזיק בה נתנה, וזאת
לאיש תלמיד חכם ובראבון, ויחד עם זה, גם עשיר. אולם בתקופה
ההיא החלו להתראות פרצים ובקעים בחומת הפרנסות, עד שרבים
התחילו להרגיש, כי לא טובים המה מעשי הפרנסים, אשר בכת
השלטון שנתן להם מהממשלה התחילו פוסעים על ראשי
עניים ודלים.

אחד מגדולי התורה בדור ההוא יתאר לפנינו בצבעים שהורים
את מעשי הפרנסים בעת ההיא: „באמת דבר קל הוא למשול על
ישראל הרוויים והמטולטלים, כי מחמת שישראל עתה עם דל,
מרודים וסחופים, כל הרוצה למשול בהם בא ומושל ולא בכח ולא
בחכמה ולא בחיל, כי אם ברוח שפתים, כי עם ישראל הם שרוויים
בפחד, וליוצא ולבא אין שלום, וקול עלה נדף רודף אותם, ואפילו
מי שבאמת אין לו כח למשול עליהם הם יראים ממנו, כל ששומעים
מאתו דברים קשים כגידים, ובוה יקוים המאמר כל המוצר להם
נעשה ראש אף שבאמת הוא אדם חלש, כי יען שישראל הוא
עם דל, עניים מרודים, כל המוצר להם יראים ממנו, יכבדוהו
וינשאוהו ומוכרחים להחניפו וכולם משכימים לפתחו” (3). — הרברים
האלו מעידים למדי, לאיזו מדרגה הגיעה ממשלתם הכלתו מונבלת.

(1) הקדמה לגפש החיים.

(2) מלואים לסערת אליהו.

(3) שו”ת נאות דשא להרב רבי שלמה דוד אייבשיץ בעל לבושי שרד.

של הפרנסים. אולם גם בעת ההיא לא היה אלמן ישראל מפרנסים ישרים וצדיקים, ואף כי היה מספרם מעט מוער, אבל אלה המעטים התענינו תמיד לדעת את מצב העם והשתדלו בכל כחם לתקן ולהיטיב את חייו המרים והקשים. ואחר מיקרי רוח אלה היה אבי הגר"ח. הוא היה איש, שכל הנהגתו היתה על פי רוח התורה, וכל כונתו במשרתו זו היתה רק לשם שמים. ביהוד השתדל להטיב את מצב העניים, שלא להטיל עליהם מסי העדה יותר מכפי יכולתם (1).

אמו של הגר"ח, רבקה, היתה גדולת היחש, מהמשפחות היותר מפורסמות ומכובדות בין עמנו — ממשפחת ראפפורט. אביה היה הגאון רבי ישראל הכהן ראפפורט האב"ד בפיעסק, אחי הגאון המפורסם בדורו רבי חיים הכהן ראפפורט האב"ד בלובוב, בני הגאון המפורסם רבי שמחה הכהן ראפפורט האב"ד בלובלין, בן הגאון המפורסם רבי נחמן האב"ד בדובנא, נכד הגאון מהר"ם בלובלין והגאון בעל תי"ט (2).

על אדות ימי חי אמו של הגר"ח אין לנו יודעים מאומה. בכלל, לשוא נתאמין לרדת ולחדור לתיך נפשה של העבריה ברורות שעברו, להבין מהותה ותכונת נפשה. לדעת איזו השפעה השפיעה על בניה ובאיה אופן חנכה אותם, מפני שעל פי רוב היתה לכולן תכונה אחת: חסידות ואדיקות בדת, וכל אשרן ומטרתן בחייהן היו, שכניהם יהיו רבנים בישראל. ובודאי היתה גם אמו של הגר"ח מהטפוסים השכיחים. — האגדה תספר, שפעם אחת באה לפני הגאון בעל "שאת אריה" שיברך אותה, ובראותה אותו בסתה את פניה בסנורה מפני הבושה; וזה האחרון ברך אותה, שיהיו לה בנים תלמידי חכמים. מאגדה זו לנו רואים, שזאת היתה אחת מהנשים המצויות והרגילות: צנועה, בישנית, שומרת מצוות ומדקדקת בהן בכל מעשיה ותהלכותיה, ובודאי הנכה את בניה על פי רוח היהדות.

אדות נשואיה תספר האגדה ככה: רבי חיים אביו של רבי יצחק השתדך בבנו, רבי יצחק, עם בת הרב מפיעסק, אך, לרגלי איזו סבה בלתי נודעה, נתק הרב הפיעסקי את השדוך. דבר זה

(1) מלואים לסערת אליהו.

(2) שער הספר לשו"ת בנין של שמחה.

מרה את רוחו של רבי חיים, שהשתוקק מאד להשתדך עם הרב הפיעסקי.

כדבר בעתו נודמן, שהגרף הפיעסקי עבר אז דרך וואלווין. הגרף התאכסן בבית רבי חיים כהיותו העשיר שבעירו וביתו היה היותר יפה בין בתי העיר. מרם נסעו משם קרא הגרף אליו את רבי חיים וישאלהו כמה מגיע לו ממנו בעד אכילתו ומעונו, ויענהו זה האחרון, שבשום אופן לא יתרצה לקבל תשלומים בעד זה, מפני שהכבוד הזה, שגרף נכבד כמוהו אוה לו לשבת בתוך ביתו ימים אחדים — נחשב אצלו לשכר היותר גדול. הגרף נשתומם מאד על אצילות רוחו של היהודי המדבר אתו, ויאמר לו: אם אינך הפך לקבל תשלומים, שאל ממני לכל הפחות איזה דבר, שבאפשרותי לעשותו. במוחו של רבי חיים נצנץ ברק-תקוה להפיק תועלת ממקרה זה בנוגע להשדוך עם הרב הפיעסקי. אז ספר לו על דבר השתדכותו הקודמת עם הרב הפיעסקי והתחרטותו של זה האחרון ויבקש ממנו, שישפיע על הענין לקרב את הדחוקים. הגרף בקש מאתו שיראה לו את בנו, אם כדאי והגון הוא להיות חתן רב נכבד כהפיעסקי. כאשר ראה אותו ומצא חן בעיניו — כי היה איש משכיל ונחמד למראה — הבטיח לרבי חיים שימלא את בקשתו. מובן מאליו, שהשדוך נגמר אחרי כן. כי מאחרי שהגרף בכבודו ובעצמו הסכים להשדוך מי יעיו פנים כנגדו למרות את פיו, אחרי שבתקופה ההיא היו הם — הגרפים — המושלים בעריהם וכל מה שיצא מפיהם היה מתמלא בלי שום שינוי.

פרק ב.

ילדותו. — מוריו הנאון: רבי רפאל הכהן המבורגר — הנאון בעל „שאנת אריה“.

על דבר שנותיו הראשונות של רבנו חיים עד היותו לבן שנים עשרה שנה אין לנו ידיעות ברורות ומפורטות, אבל גם בלעדן יכולים אנו להבין, כי נתחנך ככל ילדי עמנו בדור ההוא וילמד אצל מורים מופלגים בתורה.

בשנת השנים עשרה לחייו, בא ללמוד תורה מפי הנאון המפורסם ר' רפאל הכהן המבורגר, שהיה אז רב במינסק (הגליל 1).

דבר זה בלבד יעיד לנו, כמה גדולים היו בשרונותיו, עד כי ראוי היה ללמוד תורה, בימי הילדות, אצל רב גדול, כרבי רפאל המבורגר, אשר לא רבים יחכמו לבקש תורה מפיו. זהו אית נאמן, שנשמתו של הגר"ח עוד בימי ילדותו בקשה לה מזון רוחני במדה יותר גדולה משאר חבריו בני גילו, המסתפקים במורים שביחים ובלתי מצוינים, לא למותר הוא למסור להקוראים את תכונותיו היותר אופיות של רבי רפאל המבורגר, אשר בלי ספק האציל הרבה מרוחו הכביר על תלמידו הצעיר.

רבי רפאל הכהן המבורגר היה אחד מהנאונים היותר מצוינים בדורו. נולד לאביו הגאון רבי יקותיאל זיסקינד האב"ד במדינת ליפלאנד, אביו מלבד גדולתו בתורה היה גם סופר מהיר בלשון פולנית ואת הידיעה הזאת הנחיל גם לבנו אחריו. הגאון רבי רפאל היה קנאי גדול, אך נפלא מאד היה במדת האמת, בישרתו ותומתו, ענותו וצדקתו, וגם האנשים אשר הרבו למרר את רוחו על דבר דעות ואמונות מעידים עליו, כי לא נשא פני איש. הוא נתן לחרם כל איש אשר יקרא את התרגום האשכנזי לבן-מנחם, והרבה השתדל זה האחרון להסיר את האיסור מעל הספר על ידי אוהבו וידידו השר העניגם, היושב בחצר מלך דאניה, כי היתה זו העיר אלטונא נחשבת למלכות דאניה, ומצודתו של האב"ד בקהלות אה"ו היתה פרושה על רוב קהלות ישראל בהמשלה הזאת (1). אלה הן בקצרה תכונות האיש הנפלא הזה, ומאיש כזה קבל הגר"ח את ראשית חנוכו בהיותו צעיר לימים, בשעה, שהנפש נוסה לקבל השפעה רוחנית במדה מרובה, הוא למד אצלו רק בשתי שנים.

בשנת החמש עשרה לחייו, זכה ללמוד תורה אצל הגאון המפורסם בעל "שאנת אריה", בעת שהיה רב מוואלווין בפעם השנית. בפעם הראשונה שמש ברבנותו זו משנת תק"י עד תקט"ו, ואז היה הגר"ח עוד ילד קטן כבן שש. בתקט"ו עזב את וואלווין* וישהה במינסק עד תקכ"ד. בשנה ההיא שב עוד הפעם וואלווין וישמש

(1) שפ"ר בתולדות רבי יו"ט ליפמאן צונץ צד 11.

(* אומרים שהוא עזב את וואלווין מפני שקבל שכירות רק שני זהובים לשבוע, ויבקש הוספה לערך עוד חמש קאפ. וע"ד זה נתאספו נכבדי העיר לדון בכבוד ראש, ולא מצאו שום מוצא להוסיף לו, ומפני כך יצא את העיר.

שם ברכנותו רק בשנה אחת, ובזאת הפעם למד אצלו הגר"ח תורה, ביוזם עם אחיו הבכור רבי שמחה (1).

את תכונותיו של הנאון בעל שאגת אריה נובל לסמן בדברים אלו, הוא היה אחד מהמתנגדים היותר גדולים להפלפול, הנהוג בימים ההם בין תופשי התורה, הפלפול היה בידו רק לכלי שעשועים לצחק בו ולחדד את התלמידים; אבל מעולם לא נתן לדרך זו שום ערך וחשיבות בלמוד, יען, לפי דבריו, כמה שיותר האדם בכל מאי דאפשר שיחא פלפולו לאמתה של תורה, בכל זאת אי אפשר הוא שלא יתערבו בו גם דברים שאינם לאמתה, ועל כן לא העלה את פלפולו על הגליון, כי "את הכל ישא רוח ואין זה אלא הכל (2)". הוא היה סומך מאד על דעת עצמו בשעה שידע ברור, כי דבר זה מותר, ולא שם לבו לדעת חביריו החולקים עליו, ולוא גם בכל טקום נהנו לאיסור, גם אז עמד בדעתו ולא חזר ממנה. בראיה לדבר נובל להראות על הוראתו הידועה בענין "סרכא עם מכה בדופן", אשר הורה "בהבית יוסף" להתיר וקבע בזאת בוואלווין הלכה למעשה, אשר עד היום נוהגים שם כן (3), למרות המקובל בכל מקום להטריף כהרמ"א.

ה"שאגת אריה" וזיה, כמעט, האחד והמיוחד בין האחרונים שהחל לזרוק מרה באדירי התורה ולא חת מפני כל, ובכמה מקומות בתשובותיו הוא משתמש בכתיים חריפים יותר מדאי נגד גדולי הראשונים והאחרונים. במקום אחד הוא כותב על ה"בית שמואל"

(1) הקדמה לנפש החיים.

(2) שאגת אריה ח"א פפד"ס תקש"ו בהקדמה.

(3) אחרי מות הגר"ח, אשר הורה בעירו כרבו זה להתירא כל ימי חייו, יען כי שמע ההיתר מפיו, לא חפץ בנו הגר"ח להורות בזה כלל, לא לאיסור ולא להתיר, ועל כן ערכו הדיונים בוואלווין מכתב בנידון זה לרבני ווילנא. וזה דבר המכתב: "בדבר השאלה סרכא עם מכה בדופן, שכבר הורה הוקן פה"ק וואלווין ה"ה הרב הגאון המנוח בעהמ"ת שאגת אריה ז"ל כשהיה אב"ד פה"ק, אשר בכל תפוצות ישראל נוהגים ע"פ פסק הרמ"א ז"ל, והוקן הגאון הנ"ל הורה וקבע פה קהלתנו הלכה למעשה כהרב בית יוסף להתיר בלי שום בדיקת הריאה כלל, ואחרי כן כשהיה הכהן הגדול ה"ה הרב הגאון מ"ו רפאל ז"ל בעהמ"ת ס' תורת יקותיאל אב"ד בגליל שלנו הורה פה"ק ג"ב על פי פסק הרמ"א ז"ל. ושוב היה פה קהלתנו הגאון בעהמ"ת ס' שאגת אריה הנ"ל, היה כמצחק בעיניו על ששאלוהו עוד הפעם בענין שאלה הנ"ל. ותשובתו הרמתה היתה על זה: "הלא כבר הוריתי פה בזה להתיר ולא תחיסו לדברי הכהן הגדול מחמת חכם שאסר", ובלשון הוה השיב בצחות לשונו "כשר בשר" על פי תשובתו הנ"ל נהגו וקבעו פה קהלתנו.

ו"בית הלל", "שהם טועים, והם תלמידים שלא הגיעו להוראה ומורים (1). דברים קשים כאלו חזון בלתי נפרץ הוא בהספרות הרבנות בדורות האחרונים. אך הוא, באומץ רוחו העשוי לבלי חת, הראה גלוי לכל, שאין משא פנים בתורה ובמקום שהדין נותן לחלק אין משגיחים בכבוד מי שהוא. בתכונתו זו הוא דומה להגר"א, כאשר יראה הקורא להלן, והרב הזה בהיותו מוואלווין בפעם האחרונה, מפני רוב חביבותו להגר"ח ולאחיו רבי שמחה, הראה להם דרכו האמיתית בלמוד התורה.

הנה כי כן אנו רואים, שעוד בימי הילדות נתחנך הגר"ח על ברכי גאונים מפורסמים, אשר התוו לו את הדרך הנכונה בתלמוד ואשר זרעו את פרי רוחם על תלמי לבבו. והלב היה גדול ורחב מאד; כל מה שקבל ושמע מרבותיו נקלטו ונחרתו עמוק עמוק בתוך נפשו פנימה. אולם יותר ממה שלמד מרבותיו, הוסיף אחרי כן מעצמו, על ידי תשוקתו הגדולה לתורה ועל ידי כשרונותיו המצוינים, ובה נתרבו ונתוספו ידיעותיו מיום ליום, עד כי כשהיה עוד צעיר לימים, כבן עשרים ושתים שנה, היתה בקיאותו נפלאה מאד. ואחד מחבריו כותב עליו: "וכר הזה בר תרתי ועשרין שנים, הוה גמירא ליה לכולא הש"ס וכל אבירייהו" (2). בקיאות ענקית כזאת גם בימים ההם היה להעיד על נושאה, שהוא גאון אמתי.

פרק ג.

שמושו את הגר"א, — מה הוא מהות תלמיד, — דרך
הגר"א בלמודו, — הגר"ח בתור יורשו הרוחני. —
תשובתו אל אחד מגדולי החסידים.

אם כי, כאמור, קבל הגר"ח את ראשית תורתו מרבותיו,

הלכה כמותו זה ערך שבעים שנה. יום ב' כ"ג כסליו תקפ"ב פה ק"ק וואלווין.
ועה"ה: אהרן ב"ר יצחק וללה"ה; אשר במו"ה קלוניסוס קלמן וללה"ה;
יהואל מיכל בלא"א מ"ו דובער ז"ל; אברהם שמחה בהרב מ"ו נהמן
וללה"ה; מנחם נחום בא"א המנוח מ"ו אברהם אבלי ז"ק. ועוד חתומים רבים.
(לתולדות משפחת גינצבורג צד 39).

(1) שו"ת שאנת אריה התדשות סי' א'.

(2) הגאון רבי ישראל משקלאוו בהקדמתו לתקלין הדתין.

רבי רפאל המבורגר וה"שאנת אריה", אבל אלה לא היו כי אם רק רבותיו הזמניים, בימי הילדות, אך תקופה יותר נכבדה ויותר מזהרת בחייו מתחלת מעת התודעתו להגר"א. רבנו אליהו החל להפיץ את תורתו בעולם בשנת תק"מ (1). ואולם עוד קדם לזה שנים אחדות היה הגר"ח, והוא אז כבן י"ט שנה (2), מבקר את הגר"א לעתים תכופות בהיכלו—היכל התורה. הגר"ח לא ישב בקביעת לפני הגר"א, כדרך תלמיד לפני הרב, במובנה הפשוטה של מלה זו, אך דרכו היה לנסוע לוויילנא שלש או ארבע פעמים בשנה, ולהתעקב שמה בחדש ימים, ולהציע ספקותיו ושאלותיו בכל דבר הקשה לו לפני הגר"א, ובה נמשך הדבר זמן רב יותר מעשרים שנה (3). ואולם, בכל זאת, או יותר נכון דוקא בשביל הנהגתו זו, ראוי הוא להקרא בשם תלמיד הגר"א. כי בשם תלמיד נוכל לכנות רק את האיש אשר הוא מושפע בכל מרבו ומתאמץ ללכת בדרכיו, הן באופני למודיו והן באופני הנהגותיו. בקצרה — כי בכל אשר יעשה ובכל אשר יחשב תהא ניכרת דמות רבו. ותלמיד כזה במלא מובן המלה היה רבנו חיים לרבו, הגר"א.

הגאון מוויילנא סלל מסלה חדשה בתלמוד, אשר לא עבר בה איש בכמה דורות שלפניו (4). הוא האיר אור חדש על הנוסחאות המשובשות בבבלי, וירושלמי ותוספתא; תקן את כל השגיאות אשר נפלו בהתלמודים, באשמת סופרים ומעתיקים. בדעתו הרחבה לא חת מפני כל, ובכמה מקומות הוא דוחה דברי הראשונים. ולא פנה אל גדולת גדולתם, ולחכמת חכמתם ולקדושת קדושתם להצילם מכל מכשול ושגיאה, לתרץ דבריהם, רק בכל כחו עבד ושמר להבין ולהשכיל דברי חכמי הגמרא הקדושים, אשר כל דבריהם כגחלי אש מלחשים, אשר באות אחת מדברי חז"ל דחה הרבה מדברי המחברים (5). ואף כי בכל מקום דבריו המה קצרים מאד, בכל

(1) הקדמת בני הגר"א לשו"ע או"ח.

(2) בעת שבא לפני הגר"א, אמר לזה האחרון: חורתי על סדר מועד י"ט פעמים ועדיין אינם מבוררות לי הסוגיות כל צרכן. והשיב לו הגר"א: בי"ט פעמים אתה רוצה שיהיו מבוררים בפניך? ואלא בכמה?—שאלהו הגר"ח, ויענהו הגר"א: כל ימך בעמוד והחזר קאי.

(בסוף ספר צוואת בנסת יחזקאל).

(3) מלואים לסערת אליהו.

(4) הגר"ח בהקדמתו לכפר"צ.

(5) הקדמת בני הגר"א לשו"ע או"ח.

זאת, "המה בכובבים הנראים קטנים וכל העולם עומד תהיה הם" (1). והורות לרוח הבקרת הגדולה שחנן בה, הרחיק את הפלפולים והחלוקים שאינם לאמתה של תורה, כי בהם "ירבה הפשע ויגדל העון ויפסד הדבור הנעים ויגורש האמת מעדת ד'" (2).

ובדרך זו הלך הגר"ח, והתאמץ להפיץ את שיטת רבו בין תלמידיו הרבים. במקום אחד הוא כותב: "ולדעתי באמת קשה לעמוד בזה על אמתות הסוגיות, לאשר אין אתנו יודע אמתות הנוסחאות, והמסורת אשר בידינו בכתב לא מר בריה דרב אשי חתום עליה" (3). דברים אלו מונח עליהם חותם הגר"א ולא מלבו הוציא אותם. כרבו כן גם הוא — הגר"ח — לא נשא פני איש בלמוד, ובתשובה אחת כתב להגאון בעל "מראות הצובאות", שלא לעשות מעשה בדבר זה כפסק השו"ע (4). ופעם אחת השיא את בנו בסוף חודש (5), למרות הנהוג בכל מקום, "שלא לישא נשים אלא בתחלת החדש בעוד שהלבנה במלואה" (6). ודבר זה שלא לשאת פנים בהוראה, קבלה היא בידו מרבו הגר"א, וכאשר הוא בעצמו יעיד על זה: "וכבר הוזהרתי מפי מורי קדוש ישראל, רבנו הגדול הגאון החסיד מהר"א נ"ע מוויילנא שלא לישא פנים בהוראה לשום איש" (7).

הגר"ח היה מכיר תיכף את האמת, והיה שונא להכנס בדחוקים רחוקים בכדי לישב דברי אחד מהגדולים, אם מצא בדבריהם איזו שגיאה, ולאחד מחבריו, שרצה לתרץ דברי בעל "נודע ביהודה" באופנים רחוקים מדרכי האמת — כותב אליו הגר"ח: "ידעתי כי שערי תירוצים לא גנעלו בפני חכם כמותו, אמנם ראה אבי, כמה דחוקים נקבל עלינו לסבול לפי זה, ודברי בעל נודע ביהודה אינם לא מקרא ולא משנה, שנדרוש עליו תלי תלים ולעשות סנגורין לדבריו, ובלי ספק דאשתמיטתיה להרב בעל נודע ביהודה סוגיא דרובן לאבד. ומה הרעש, הלא מצינו גם לגדולי הראשונים כן, וגם בש"ס אמרו

(1) הגר"ח בהקדמתו לשו"ע או"ח.

(2) הקדמת בני הגר"א לשו"ע או"ח.

(3) שו"ת הוט המשולש סי' י"ז.

(4) אגודת אוזב בדרוש לבר מצוה.

(5) שערי רהמים.

(6) אה"ע סי' ס"ד ס"ג.

(7) שו"ת הוט המשולש סי' מ'.

אישתמיטתיה 1 (*). ואף במקום שהדבר נוגע לו לעצמו, ככל זאת לא בוש מלהודות, ששכח סוגיא מפורשת, למרות מה שאנו רואים, שבמה אנשים גדולים וטובים רוצים לישב ולהעמיד את טעותם בכל מיני תחבולות, אם כי ניכר לעין כל שהדברים אינם כן, אבל לא בן דרך אנשים בהגר"ה, אנשים, שמטרתם היא רק האמת וכל דבריהם נאמרים על פי רוח הבקרת הצרופה והמוקקה — אנשים כאלו אינם בושים מלהגיד בפה מלא, כי „יפה חפס להשיבני, ומצאני אוהבי ידידי בשנואה אשר לא שמתי עיני ולבי לסוגיא הנ"ל אשר באמת היה ראוי לעיין בנירן דירן" (2). זהו הר קול האמת הטהורה אשר איננה נושאת פנים לשום איש, ובכל מקום היא משתדלת לברר את האמת והצדק.

הגר"ה היה יורשו הרוחני של הגר"א לא לבר בדרך למורו. כי אם גם בהנהגותיו הדתיות היה דמות דיוקנו של רבו, כאשר יעיד על זה אחד מגדולי הדור ההוא: „והלכו בקדש בעקבות רבו רבנו הגדול מרבן שמו בכל תפוצות הגולה, הגאון החסיד מהר"א נ"ע מוולנא למסור נפשו לקים כל מילי דרבנן כמודעת לי גם מפי איש אמונים מעשה פרטית גדולה היא אלי" (3). ואמנם הגר"ה הראה את מכירות נפשו בהנהגותיו, כי „מיום עמדו על דעתו לא התפלל, כי אם במנין עשרה, ופעם אחת היה בדרך במלון ושלח עגלות לבפרים הסמוכים שיבואו להתפלל מנחה בצבור" (4). חנה כי בן אנו רואים שהגר"ה היה דמות דיוקנו של רבו, ורק הוא, הודות להיותו איש בעל מרץ ועובד חרוץ, היה ראוי להפיץ תורת

(1) שו"ת חוט המשולש סי' ת.

(*) דברים ממש כאלה נמצאים גם בספרו „רוח חיים" על אבות, ושם הוא כותב, כי אסור לו לתלמיד לקבל דברי הרב כשיש לו עליהם איוו השנה אבל מבל זאת יזהר מלדבר בגאווה וגדול לבב כנגד רבותיו ושאר גדולים, ואל ידמה בנפשו, כי מאחרי שעלתה לו להשיג על רבו, או איוו גאון אחר, כי הוא גדול בתורה כמוהם, אלא ידע, כי כמה פעמים לא יבין היטב את בונותיהם, ולכן יבקר אחרי דבריהם בענוה. ובוה הוא מפרש שם, במליצה נפלאה, את המאמר: „והיו מתאבק בעפר רגליהם", שפירושו מלשון התאבקות, והכוונה בוה היא כן, כי אם אמנם הרשות נתונה בידך להתאבק עם הגדולים ממך ולכלי להתביש בפניהם, אבל דע לך, כי כל ההתאבקות צריכה להיות—בעפר רגליהם, כלומר בהכנעה ובענוה, כתלמיד היושב לפני הרב (רוח חיים פ"א).

(2) שו"ת חוט המשולש סי' י"ו.

(3) הגאון רבי שאול קצינלבוויגין בהסכמתו לנפש החיים.

(4) שערי רחמים

רבנו ודעותיו בעולם, כי הגר"א לרוב קדושתו ופרישותו, לא היה מסוגל להפיץ את שיטתו בעולם. כלל גדול הוא: התורה העיונית והעבודה המעשית הם שני מקצעות הזקוקים אמנם זה לזה, אבל כל אחד דורש כשרונות מיוחדים ותכונות נפשיות שונות, אשר קשה להם להזדווג באיש אחד, ועל כן נוכל לכנות את הגר"א בשם היוצר את שטתו, אולם הגר"ח עשה לקנין הרבים.

ובכדי לתת להקורא מושג נכון וציור נאמן מהלך רוח הגר"ח ואהבתו את הפשט הפשוט — נביא את הספור הבא: אחד מגדולי החסידים בעברו דרך וואלווין הזמן מהגר"ח לסעודת הצהרים. בעת סעודתם. אמר האורח להגר"ח, שאת הפזמון „אזכרה אלהים ואהמיה" וכו' הוא מבאר באופן זה: מלת עיר היא מלשון התעוררות, כלומר אזכרה אלהים ואהמיה בראותי כל התעוררות לדברים חמריים, לתאות ממון, לתאות בשרים ולכל מיני הענוגות החיים — על תלה בגויה והאדם מתאמץ ומשתדל בכל כחו להגיע למטרתו, ורק עיר אלהים, התעוררות אלקית לדברים רוחניים. התעוררות מוסרית ליראת שמים ולכל דבר נאצל ומרומם — מושפלת עד שאול תחתיה. תשובתו של הגר"ח על פירושו זה היתה שתיקה גמורה. למחרת בהיות האורח אצל הגר"ח, הסב האחרון את שיחתם על דרך ערי-הבירה האירופאיות, על גדולתן ויפין, על היכלי החמד שבהן ילי כל החיים הרועשים והסואנים אשר שם. האורח התפלא מאד על דברי הגר"ח בידעו, שלא הוציא מעולם דברים בטלים מפיו. הגר"ח בראותו את השתוממותו, אמר לו, שכונת שיהתו זו היתה להראות לו, שיכולים אנו לפרש את הפזמון, שעליו דבר אתמול, באופן פשוט היינו: אזכרה אלהים ואהמיה בראותי כל עיר, עיר ממש, על תלה בגויה והרבה ידים עוסקות בשכלולה, ועיר האלהים, ירושלים, עיר משובש לבנו, מושפלת עד שאול תחתיה, ריקה ושוממה מבלי יושב ולא תאר ולא הדר לה. הספור הזה נותן לנו תמונה בהירה מיושר הבנתם של התלמידים ששתו מבארו של רבנו הגר"א (1).

(1) יצחק סובאלסקי בהאסיף תרמ"ח צד 45.

פרק ד.

הגר"א ותכונותיו. — הגר"ח בתור לוקה חלק
בהחיים. — רבנותו הראשונה. — רבנותו
בווילקומיר. — המחלקת שגולדה שם. — שובו
לוואלווין. — בתור משיב תשובות. — השקפתו
על התסידות.

אם אמנם בכל דרכיו החזיק הגר"ח בשיטת רבו הגר"א, אך
לפעמים נטה מן המסלח, שהלך בה רבו הגדול, ויבחר לו דרך
אחרת בחיים. הדבר הזה היה פרי התכונות השונות, שבהן נבדלו
הרב ותלמידו, למרות התקרבותם הגדולה זה לזה.

הגר"א היה טפוס מצוין ויחיד במינו בהנהגתו הנפלאה מעיני
כל. מעולם לא נשא עליו תואר רב או פרנס העדה. הוא היה
איש נחבא אל הכלים, פרוש ומובדל מכל דרכי החיים. הלמוד
היה שרש נשמתו, מקור כל מאוויו. התורה השכיחתו את כל חפצי
האדם, את כל תשוקותיו ואת כל צרכי החיים. הוא הרגיש את
היצר טוב על היצר הרע, וכל השפעה מן החוץ לא יכלה להכריחתי
שיפסוק ממשנתו. מעולם לא השיב לשואליו תשובות, או יותר
נכון, לא שאלוהו כלל, מפני שהיה קשה מאד לבא אתו בדברים.
כל רגע ורגע היה יקר לו מפנינים. התורה היתה באמת נחשבת
בעיניו לסגולה כל כך יקרה, אשר לא יערכנה בלי זהב וכלי
זכוכית. ואם במקרה זכה איזה איש להכנס אתו בוכוה דברים —
היה נחשב זאת לכבוד היותר גדול בעת ההיא. אחד מגדולי ווילנא
מתקופה ההיא, יתפאר בספרו, שזכה להתקבל לראיון מהגר"א
פעמים אחדות (1). — ההתפארות הזאת מעידה, עד כמה היה קשה
להתקבל מאת הגר"א, לבא אתו באיזה משא ומתן, ולוא יהא
אפילו תלמודי.

הגאון מוילנא לא נהנה מעולם אף במדה כל שהיא מקניני
התבל החמריים. מעולם לא היו לו טענות ומענות, או איזה תרעומות
על בני עמו, בני עירו ועדתו, או קרוביו ורעיו. ולא לבד שלא
חשב, כי יש לו איזו זכות לדרוש מאחיו, בני עמו, במחיר גאוניותו
בסף או כבוד, שררות או נשיאות, כי אם גם ברח מפני כל
הדברים האלה כבורח מפני הגנף והקטב. הוא העניק מאוצרו הרוחני

(1) רבי יהוקאל פיביל בהקדמתו לתולדות אדם.

לתלמידיו, לקרוביו, לבני דורו ולכל העם זה איזה דורות, ובכך זאת לא עלה מעולם על מחשבתו, כי נותן הוא דבר-מה לעמו. הוא היה באמת מאור הגולה, מבלי אשר ידע, כי יאיר, כאשר לא תדע גם אכן-חן שהיא נוצצת (1).

אולם תלמידו הגר"ח בחר לו דרך אחרת בחיים. הוא בתור איש, היודע ומבין היטב את צרכי החיים ומשאלותיהם, בתור איש, אשר לבו ער לכל דבר, אשר חי הכלל היו יקרים בעיניו מחיי הוא — איש כזה לא היה יכול להסגר ולהחבא בחדר קטן וצר, לבלי לקבל עליו שום משרה דתית, אדרבה הוא ראה להתקרב יותר אל הצבור להבין צרכיו ומחסוריו למען דעת במה להושיעו. עוד בימי עלומיו בימי הילדות והשחרות, כשהיה כבן כ"ה שנה, נתקבל לרב בוואלווין. זאת היתה בשנת תקל"ג — תקל"ד לערך. משרת הרבנות היתה אז פנויה שם, ובמקרה עבר אז דרך וואלווין הגאון רבי רפאל המבורגר, ויבקש מבעלי-הבתים דשם, שיקבלו את הגר"ח לרב עליהם, מפני שלפי דעתו, הוא ראוי והגון למשרה זאת, והם מלאו את בקשתו (2).

ברבנותו זו שמש עד שנת תקמ"ט לערך. בשנת תק"ן נתקבל לרב בוילקומיר, על מקום הגאון המפורסם רבי שלמה ז"ל, הנקרא רבי שלמה הגדול, אחר מתלמידי הגר"א (3). אחרי פטירת זה האחרון פרשו מכסה שחור על מקומו בבהמ"ד, ולא נתנו לשום איש לשבת שם, עד אשר נתקבל הגר"ח, ואז הסירו את המכסה השחור והושיבוהו על מקום רבי שלמה ז"ל. מהגר"ח נמצא פסק דין בוילקומיר אדות ויכוי מקים בבית הכנסת משנת תק"ן. ברבנותו זו שמש רק כשנה אחת מפני המחלקת שפרצה שם אדותיו. המחלקת התפרצה מפני סבה זו: הגר"ח שם לו ליסוד מוסד מימי עלומיו, שלא לקבל שכירות בעד הוראותיו כפי דין-התורה (4). ובשביל הספקת צרכיו רצה שיחזיק הוא לבדו בית-חרושת לגלומי-צמר. ובשביל דבר זה נמצאו מערערים אשר לא רצו להסכים על זאת בשום אופן (5). ההגדה תוסיף לספר, שפעם אחת, בשעה שעלה

(1) עיין סמורה וממערב תרנ"ט כרך ד'.

(2) מלואים לסערת אליהו,

(3) הקדמת בני הגר"א לשו"ע.

(4) רמב"ם פ"ג מה' ת"ת ה"י.

(5) מלואים לסערת אליהו.

הגר"ח לתורה בשבת, שמברכים בו את החדש, ובאותי מעמר נמוצא
אחר ממתנגדיו הגדולים, וישאלו זה האחרון: רבנו מתי הוא
המולד? הגר"ח לא ידע מה לענות, מפני שמעולם לא שם לבו
לקטנות באלו, שההמון מטפל בהן, אך לאיש בעל המחלקת,
המחפש תואנות ועלילות, --- דיה היתה עובדה זו לעורר את ההמון
ולהלהיב את מדורת המחלקת ביתר שאת, עד שהגר"ח הוכרח
לעזוב את וילקומיר ולשוב למקום מולדתו --- וואלוז'נה (1). אנשי
וואלוז'ין קבלוהו גם זאת הפעם בכבוד גדול ושם שמש ברבנות עד
יום מותו. מפני המאורע המוזר הזה, אדות המולד, שקרה לו
בוילקומיר, צוה אחרי כן לתלמידיו, שיעיינו בכל שבת, שמברכים
את החדש, לדעת מתי הוא המולד, בכדי שלא ליתן פתחון פה
לעמ"ה הארץ...

גם להשואלים שו"ת בדבר הלכה, היה משיב ולא היה
מן הנחבאים אל הכלים "מיראי הוראה", בדורו, היה הוא כמעט,
המשיב היחיד לכל גדולי הדור (2). אמנם, הגר"ח לא החזיק את
עצמו לגדול הדור, לאיש, שכל בני דורו מחויבים לפנות אליו
בכל דבר הקשה להם, אך תורתו והכמתו הגדולה הכריזו עליו
ופרסמו את שמו בכל תפוצות הגולה, עד שלא ברצונו נעשה להתל
שהכל פונים אליו. מלחמה פנימית התחוללה בקרבו בעת שבא
לקחת עליו את המורה הגדול הזה, להשיב תשובות לשואליו. מצד
אחד-לא הניחתו ענותנותו הגדולה ליטול לעצמו עטרה גדולה כזו,
להיות העומד בראש האומה. ומצד השני --- עוררהו לבו הטוב
לדאוג בעד טובת הכלל, להתיר בנות ישראל מכבלי העיגון ולשקוד
על תקנותיהן. ושני הכחות האלו התנוששו בקרבו פנימה ויעוררו
בנפשו מלחמה פנימית, סערת-רוח, עד שלבסוף התגבר הכח
האחרון על הראשון, כאשר יעיד על זה בעצמו: "והן עתה שבעוה"ר
בסביבותינו נתיתם הדור מחכמים והעלו על צוארי עול ההוראות
מכל הסביבה שאינם מתירים בשום אופן בלתי הסכמת דעתי הקלה,
וחשבתי עם קוני וראיתי חובה לעצמי להתחזק בכל
כחי ולשקוד על תקנת עגונות" (3). הנה כי כן, במקום

(1) שו"ת חוט השולש.

(2) שו"ת חוט המשולש סי' ה'.

(3) שו"ת חוט המשולש סי' ה'.

שהדבר היה נוגע „לשקור על תקנת ענוות“, או למרות ענוותנותו התגבר כארי למען טובת הכלל. ולרגלי השקפתו הבהירה והבנתו הגדולה את החיים, היו גם דעותיו והשקפותיו על החסידות שונות מהשקפת ראש המערערים עליה — רבנו אליהו מוויילנא. —

החסידות, אשר לפי דעת הגדולים והטובים שבמסדיה, היא באה להפיח רוח חיים בהיהדות תחת רוח כהה, להשיב לב בנים אל אביהם שבשמים ולהורות להם את היהדות הצרופה והמוקקת; אותה החסידות, אשר היא מרקיעה בעולמות העליונים ומיחדת יחידים לבוראה; אותה החסידות הקרושה והטהורה כל כך בעיני מיסדיה ונושאייה הראשונים — את זאת החסידות חשב הגר"א לבתה דתית, הנפרדת מן הכלל, כתה שמטרתה לחתור חתירה עמוקה מתחת התלמוד ולהסיר את לב העם מאחריו, עד כמה היתה החסידות חשודה בעיני הגר"א אנו רואים מזה. הוא בתור איש, שכל ימיו התבודד בחדרו ולא התערב בעניני הכלל, — נעשה פתאום לאיש לוחם, היוצא במערכות המלחמה בראש-גלי, ונושא דגל המלחמה בזריות נפלאה וכותב מכתבים לכל גדולי הדור, שותאחדו וישתתפו יחד במלחמת מצוה זו — מלחמת הדת, לרדוף אחרי המורדים והפושעים, וכשבא לפניו הגאון רבי שניאור זלמן מלאדי, איש מלא תורה וחכמה, בעל שיטה ידועה, עם עוד אנשים אחדים להתובח אתו ולהסיר תלונותיו מעליהם. סגר את הדלת בעדם (1). ולבסוף לא הסתפק בכל אלה עד שהכריז עליהם הרם (2), דבר שלא נשמע כמוהו מיום היות ישראל לעם, שכתה אחת תחרים את חברתה. מכל אלה אנו רואים עד כמה התיחס אליהם הגר"א בשנאה, כאל הורסי דת וכאל פורצי גדר.

אבל לא כן היתה השקפת הגר"א עליה. לפי דעתו לא באה החסידות הבעשטני"ת לעקור את היהדות או לשנות מנהגי דת מצורתם הקבועה, היא רוצה רק להחיות את עם ישראל על ידי סמי-מרפא חדשים אשר לפי דעתה. המה טובים ומועילים אם כי לפי דעתו היא טועה בזה. וכאשר יגלה לנו, הגר"ח, השקפתו על החסידות בזה: „וגם כמה מאותן אשר קרבת אלקים יחפצון, המה

(1) ממכתב הגאון הבי שניאור זלמן מלאדי בסוף מצרף העבודה.

(2) צווייפעל בספרו שלום על ישראל.

בחרו לעצמם לקבוע כל עיקר למודם בספרי יראה ומיסר כל הימים בלי קביעת עיקר העסק בתורה הקדושה במקראות והלכות מרובות, ועדן לא ראו מאורות מימיהם ולא נגה עליהם אור התורה, ד' יסלח להם כי בונתם רצויה, אבל לא זו הדרך ישכון בם אור התורה" (1). מוכן מאליו שהגר"ה בתור תלמיד מובהק להגר"א וברוך אחרי דעותיו, השב גם כן את החסידות לנטיה מדרך היהדות, מהאמונה הצרופה, אבל מעולם לא עלה על דעתו להשוות את מיסדי החסידות שהם עושים זאת במרד ומעל.

גם התייחסותו אל החסידים היתה שונה הרבה מהתייחסות רבו (*). בישיבתו היו דומרים הרבה חסידים, שהיו אדוקים וכרוכים אחרי תורת החסידות, והוא קרב אותם בחבה ורעות. גם את החסידים הרבים שעברו דרך וואלווין, ושבאו לראות את פניו עבבם אצלו לימים אחרים כדי שיוכל להתרועע אתם, ופעם אחת עבר דרך וואלווין הרב החכם רבי ישראל יפה, מדפיס דקאפוסט, ועבבו הגר"ה עד שבת, ובתוך הסעודה בקש זה האחרון מהראשון, שיגיד לפניו איזה דבר חדוש מרבו הגאון רבי שניאור זלמן מלאדי (2). ולבנו הגאון מהרי"ץ היו כל הספרים מאדמורי"י החסידים והרבה דרשות דברי חסידות נכתבות בכ"י, והוא היה מעיין בהם, ובדרשותיו שדרש ה' מערב הרבה דברים יקרים מדברי חסידות, ופ"א בא אביו הגר"ח בעת הדרשה והוטב בעיניו מאד דבריו שדרש ואמר בני דרשן גדול הוא (3). וכמו כן החזיק הגר"ח בשיטת החסידים בסכינים מלוטשים שהצדק אתם בזה, נגר דעת רבים

(1) גפש החיים שער ד פרק א'.

(*) בהשקפתו על החסידות הלך בדרך רבו הראשון, הגאון רבי רפאל המבורגר, שמספרים עליו, כי בעת שקבל מכתב מראשי הלוחמים בהחסידות, בבקשה לתתם על החרם הידוע, ובמכתב ההוא נאמר, כי גם הרב הדומה למלאך ד' צבאות הוא בין החתומים, — השיב להם תשובה חריפה ומתוכחמת מאד, ודבריו היו כן: במעשה ה"עקדה" אנו מוצאים, שמתחלה בעת שאברהם היה צריך להביא את יצחק בנו לעולה, היה מוכרח לשמוע זאת מר' בעצמו, אך אחרי כן בעת שהצווי היה שלא לשחוט, היה הדבור ע"י מלאך ד', ומדוע הוא הדבר כן? אך הטעם הוא כן, שלא לשחוט אדם, דיה שמועה מפי מלאך ד', אבל בעת שאנו רוצים לשחוט אדם, ע"ז אין די הדבר מה שאנו שומעים מפי מלאך, כי אם מר' בעצמו (בית רבי בהקדמה).

(2) בספר מצרף העבודה.

(3) בית רבי בהקדמה.

החולקים עליהם בזה (1). האגדה תספר, שאחרי פטירת הגר"א, באו לווינא הגר"ה ותרש"ז מלאדי להתוכה אדות החסידות, כדי להשקיט את אש המחלוקת, אך נסיעתם לא עשתה פרי.

פרק ה.

הכמתו של הגר"ה. — תשובתו אל כפרי אחד. —
החשד שהשדוהו בעל „גלויא מסכת". — תשובתו
המהוממה שהשיב לאחד משרי נפוליון הראשון. —

הגר"ה מלבד גדולתו בתורה, היה גם חכם גדול במילי דעלמא, אחד מהפקחים היותר חריפים בדורו, עד שבצדק היה נקרא אז „חכימא דיהודאי", וכל דבריו היו קדושים בעיני העם בדברי האורים. הוא היה בעל השפעה רבה מאד, ואם נולד לפעמים איזה סכסוך בינו ובין איש אחר, אז ירע בתכונתו הגדולה להשפיע על בעל דינו ולהראותו שהצדק אתו, עד שהיה הלו מוכרח להודות לו ולענות בעל כרחו אמן. על אמתת משפטי זה יעידו הספורים הבאים.

בעת שיסד הגר"ה את ישיבתו בוואלווין, שלח משולח לקבץ נדבות בעד החזקת הישיבה. בין המתנדבים היה כפרי אחד אשר נדבתו היתה מהנדבות היותר גדולות. אחרי איזה זמן כשנתמעטו הנדבות לטובת הישיבה, יעץ משולחו של הגר"ה שיקנו לו מלבושים טובים בשביל שיתראה לנכבד ויגדילו אז המנדבים את נדבותיהם. גם יקנו לו עגלה וסוס, בשביל שלא יצטרך לאבד את עתו לבטלה, לחפש בכל עיר אחרי עגלונים. הגר"ה מלא את בקשותיו. באשר בא המשולח אל הכפרי לבקש מאתו את נדבתו, ובראות זה האחרון את המלבושים היפים של המשולח ואת העגלה הטובה שהוא ניסע בה, לא נתן שוב את נדבתו, ולא הועילו כל בקשותיו והוכחותיו של המשולח. בכלותו את נסיעתו בא לפני הגר"ה וספר לו על דבר הכפרי. הגר"ה החליט לנסוע לעצמו אל הכפרי. האחרון קבלו בסבר פנים יפות ובכבוד גדול. כאשר שאלהו הגר"ה לסבת אי-נתינתו את נדבתו, ענהו הכפרי: „רבי! עד כה חשבתי, שהנדבות מוקדשות לצרכי בני הישיבה וכלכלתם, ומפני זה נתתי

(1) סכתב הגאון רש"ז מלאדי משנת תקס"ג כס' בית רבי.

את נדבתי בשמחה, אבל בראותי, שמוציאים אותן על מלבושי של המשולח ועל עגלה יפה וסוס נהדר, אינני רוצה לתת כספי לדברים כאלה". ויאמר לו הגר"ח: "שמע נא. יקירי, הלא בודאי ידוע לך הכתוב בתורה: "וימלא אותו רוח אלהים בחכמה ובתבונה ובדעת ובכל מלאכה ולחשוב מחשבות לעשות בזהב ובכסף ובנחשת" (1). ולבאורה הלא לפלא יחשבו דברים אלה, מה שהתורה מספרת בשבחו של בצלאל שידע לעשות "בזהב ובכסף". האם שמעת מימך שנהלל גאון וחכם בזה שהוא גם אומן ויכול לעשות צעצועים יפים בצלאל זה, שמלא אותו "רוח אלהים בחכמה ובתבונה ובדעת", איזה שבח יחשב לו זאת, שיכול גם "לחשוב מחשבות לעשות בזהב ובכסף"? אלא זהו פירושו של הכתוב: הלא לבאורה לכל מנרב היתה טענה צודקת, שישתמשו בכסף נדבתו רק לצורך קדשי הקדשים, ולא לשאר המקומות. שאינם כל כך קדושים. לזאת הספר לנו התורה בשבחו של בצלאל, שידע, "לחשוב מחשבות לעשות בזהב ובכסף", כלומר, בשכלו הכהיר והבנתו הנפלאה הבין לחדור לתוך נפש המנרב, להבינו ולדעת את כונתו, אם נתן את נדבתו בלי שום פניה עצמית וכונה צדדית ואז השתמש בכספו לטובת קדשי הקדשים, אבל אם הרגיש בנתינתו גם צל כונת כבוד והתפארות, השתמש בנדבתו לצורך ההיכל שאיננו קדוש כל כך. ואם התכוון רק לשם נוי וכבוד בלבד, השתמש בכספו רק בשביל עזרת נשים ושאר המקומות. כך הוא הדבר גם בנוגע לך; כסף אתה, שהנך נותן בלב טהור בלי כל פניה רק לשם שמים, בודאי יוצא רק למטרת כלכלת הישיבה; נדבת איש אחר שמתכוון גם להתהדר בזה, תהיה לצורך המשולח ועגלונו. ונדבת איש כזה, שכוונתו היא רק לרכוש לו כבוד בנתינתו, או יהיה מקומה להוצאת המספוא בעד הסוס ולתקן העגלה, הכפרי, בשמעו את דבריו אלה, הודה לו על עותתו ויתן לו את נדבתו בחדה 2 (*).

ולא על אנשים פשוטים ובינונים בלבד היה יכול להשפיע, אלא שחוג השפעתו התפשט גם על אנשים גאוני-הרוח, אשר לא יחתו מפני כל. כי השקפה זו נכונה וצודקת תעיד העובדה הבאה. בין הגאון רבי דוד מגיהבורדוק והגאון רבי דוד האביר

(1) שמות ל"ה.

(2) קהלת יצחק על התורה פ' ויקהל.

(*) האנדה תספר, כי אז אמר הגר"ח לפני ידיו, ע"ד תצחות, את

במיר, היה איזה דין תורה בנוגע לעניני עדותיהם. כאשר לא יכלו להתפשר ביניהם ולבא לידי גמיר, החליטו לנסוע להגר"ח להרצות לפניו את דבריהם. הגר"ח הצדיק את הרב המירי. רבי דוד מנוהבורדוק השתדל וינסה להוכיח להגר"ח שהצדק אתו, אבל כל טענותיו לא הועילו לו. מאז שמר רבי דוד מנוהבורדוק בלבו טינא להגר"ח. הגר"ח בעינו החדה סקר דבר זה, ויטבם עצה במה לפים את פניו. בימים ההם היו מתועדים גדולי הרבנים על הירידים בועלווא להתישב בעניני הדת וצרכי הכלל. גם הגר"ח יורכי דוד מנוהבורדוק היו תמיד בין הבאים, ובתור גדול הדור, היו חולקים כבוד להגר"ח לקבל פניו. גם על היריד שהיה אחרי דין-התורה הנ"ל, אם כי חרה לו לרבי דוד על הכבוד שמפורים להגר"ח, בכל זאת, בכדי שלא יגלה הדבר, בא גם הוא לקבל את פני הגר"ח. האחרון קבלהו בסבר פנים יפות כדרכו, ובמרוצת שיחתם אמר לרבי דוד שאם יש את נפשו ימסור לו דין-תורה מסובך שהציעו לפניו בעלי דינים. רבי דוד התרצה לקבל את דין-התורה. בגמרו את דינו, ספר רבי דוד להגר"ח את פסק-הדין שלו. אז אמר לו הגר"ח: שמע נא ידידי! האם אין דומה דין תורה זה לכל פרטיו לדין-התורה שהיה לך אצלי עם הרב המירי? והאם לא כאשר פסקתי אני או, פסקת גם עתה אתה? אך מפני פניה עצמית, בחפצך להצטרף, לא הכרת את האמת. רבי דוד הכיר בצדק דבריו של הגר"ח והודה לו על עותתו. אחרי איזה זמן, כאשר עבר אחד מבעלי הדין דרך נוהבורדוק, בקר את רבי דוד. האחרון שאלהו על דבר תוצאת דין-התורה. הארח ענה לו, שמעולם לא היה לו שום דין ודברים עם בעל דינו או, ורק הגר"ח שם בפיהם את טענותיהם והוא נתן להם את הכסף. שנתנו לו, לרבי דוד, בעד עמלו. רבי דוד נשתומם מאד ויאמר: עתה אני מבין את רום ערכו של הגר"ח, ומפני מה זכה לשם טוב גדול כל כך (1). מן הספורים האלו נשקפת לפנינו כמו בראי תמונתו הגדולה

הבאור בדבריו הנמרא ובהים דף (קי"ו ע"א) בן נח מהו בשלמים? אבל בעולות הדבר פשוט שם ששייך בהן, והמעם, מפני שתכונת "הבן נח", התכונה ההדיונית והקמצנית, היא רק שנדבתו תהיה כולה לשמים, כמו עולה שהיא כולה כליל, אבל בשלמים, מאהרי שיש גם לבהנים זכיה בהם — דבר זה הוא מתנגד לרוחו ומכעו.

של הגר"ח, עד כמה היתה השפעתו כבירה גם על השדרות הנמוכות, וגם על המפלגות היותר גבוהות.

ולמען יהיה לחקורא מושג יותר ברור מחכמתו של הגר"ח נביא את הספור הזה: בשנת 1812, בעת שלחמו צבאות הצרפתים בצבא רוסיה, עבר שר צבא צרפתי אחד דרך וואלווין ויהממה שם ימים אחדים. השר בשמעו מגדולת וחכמת הגר"ח נכנס אתו בדברים, ויתופח אתו ע"ד עניני האמונות והדתיות, ובאחרונה פנה אליו בשאלה שיגיד לו חותם דעתו על אחרית המלחמה בין הצרפתים והרוסים. הגר"ח בהתנתו עמו, כי לא יתמרמר עליו אף אם השקפתו לא תהא נעימה ביותר—פתח את פיו במשל: לאמר: למה הדבר דומה, לשר אחד, אשר נסע במרכבה נהדרה. רתומה לסוסים אמיצי כח מבחירי סוסי אמליה וערב, ויהי כאשר הגיעו הסוסים למקום—בצה פגרו מלכת ולא יכלו לעבור הלאה. הרכב אחו בכל האמצעים שבידו, אולם כל עמלו היה לשוא, והנה אחרי השר נסע אכר בעגלה מלאה בר רתומה לסוסים קטנים דלי-בשר, וכאשר מרכבת השר חסמה לפניו את הדרך, הטה את סוסיו הצדה עז עברו את מרכבת השר כמו לא ידעו כל מכשול על דרכם. השר התפלא מאד ע"ז ויקרא להאכר ויאמר לו: הגה נא לי פשר דבר זה? ויענהו האכר: הן אמנם סוסיו עולים על סוסי בכח ובמספר, אבל אין ביניהם שום יחס וקשר לאחדם. רמי היחס המה וכל אחד ואחד יש לו ספר יחוסו, אשר בו הוא מתגאה על חבריו, ומכת שוט לאחר מהם תביא שמחה בלב השני, וכאשר השוט לא יוכל לצרוד את כלם בבת אחת, ע"כ רק המוכה בלבד יחגור כחו למשוך הלאה, והשאר על מקומם יעמדו. לא כן סוסי, אשר מבטן ומלידה נתגדלו בבת אחת—מוג אחד להם והאחד יחוש במכאוב חברו—המה אך להנפת שוט בלבד, כאחד יחגרו שארית כחם למשוך את העגלה, והיא שעמדה להם להעבירני בטח את דרכי. כן אדוני—אמר הגר"ח—אם אמנם לבח ומספר מרובים המה צבא הצרפתים, אבל לאחדות ולמסירות נפש בעד ארץ המולדת—יתר שאת לצבא הרוסים. ותחת אשר המחנה הצרפתי מנומרת ומנוונת היא מכמה מדינות שונות, ומפקדי הצבא גם כן מארצות שונות הם ותכונתם שונה זה מזה, וכל אחד מהאמץ להסב רק לו את התפאורת והנצחון ולחברו בושת הפנים—הנה המחנה הרוסית כלה

כמין חמר אחד מוצקה; איש את רעהו יעזרו ושר צבא אחד מפקד על כלם והוא הוא רוח החיה באופני המלחמה. ע"כ, לדעתי, לריק ייגעו הצרפתים להכריע את צבא הרוסים, וסוף סוף ישובו בפחי נפש (1).

פרק ו.

הנוכל הקרימי. — רבי ברוך הגליציני. — האגדה אדות מכתב הגר"ח לבתו. — הגר"ח בתור פסיכולוג.

הגר"ח בחכמתו הגדולה התרומם לנקודת-גובה כזו עד שלפעמים, ראה מראש את הנולד, ופתגם חכמינו „חכם עדיף מנביא“ נתקם בו במלואו, כאשר יספר לנו אדות זה אחד מסופרי דור העבר: „בבוא לוילנא הנוכל המפורסם הנודע בכינויו: „הקרימער“, להונות ולקחת נפשות בתחבולות ערמה ובנכלי תעתועים והחזיק את עצמו לציר שלוח מאת אחינו הרחוקים שם, והרבה מגדולי ווילנא חלקו לו כבוד מלא חפנים, והגר"ח בהודע לו הדבר, מהר לשלוח רץ מיוחד למיודעיו חרש להגזר ממנו, כי רואה הוא את הנולד, שעוד מעט ויאכל קורצא ויכם בלשון. וכן היה ומדבריו לא נפל צרור ארצה“ (2). ובכדי להפיץ מעט אור על הספור הזה, לא למותר הוא להרצותו ביותר פרטיות כפי שעלתה בידי לחקור ולדרוש אחריו.

שבועות אחדים לפני בא „הקרימער“ לוילנא, החלו העתונים האשכנזיים היוצאים בהמבורג להביא מדי יום ביומו חדשות נפלאות, כי מלך אחד אשר מוצאו מגזע ישראל, הולך מטאלג (אחת ממדינות אפריקה) בראש מחנה גדולה, אשר מספרה יותר ממליון איש, כולם גבורים נפלאים, מלומדי מלחמה, עזי-נפש כאריות, אשר לא יחתו מפני כל, גבוהים כארזים ומפליאים את עין רואם בשיא

(1) רבי חיים יעקב קרמר בספרו דורש לציון ע"ד 41—42.

(2) רבי יעקב ליפשיץ בהכרז תרס"ה ע"ד 180.

חסנם; ובכל מקום שהם פונים הנצחקן על צדם. להלהיב עוד יותר את הדמיון של הקוראים התמימים, הוסיפו העתונים, שפני המלך היהודי מועדות לאירופה לכבשה ואחרי כן ישים פעמיו לצור על בירת תוגרמה, ואין כל ספק—לפי דברי העתונים—שזה הוא המלך המשיח, שבני ישראל מהכים אליו, מפני שגבורותיו נפלאו מכה אנוש. מהרה התפשטו הידיעות האלה בכל רחבי רוסיה, אך ביהוד מצאו להן אזנים קשובות בקרב היהודים אשר בוויילנא. ישמה ברהובות הצרות והאפלות היו מתקבצים מדי ערב בערב בניפיות של אוהבי חדשות, לשמוע את החדשות של העתונים האשכנזיים על דבר המשיח ולהתוכח בהן. במקרה זה השתמש גובל אחד, היודע לצודד נפשות, ואשר קרא לעצמו בשם היהודי מקרים (דער קרימער יוד), ויולך רבים אחריו שולל, באמרו, כי הוא ציר שלוח מאת המלך היהודי להודיע ששנת הגאולה באה. את ראשית נסיעתו עשה לפטרבורג. שם משך אליו כמו בקסם את היהודים התושבים, ונתקבל לראיון מאת המלך אלכסנדר הראשון ומאת השרים הגדולים הקרובים למלכות. בתוך כך הגיעו ובאו מכתבים מנכבדי פטרבורג לוויילנא, כי בא לשם ציר מאת משיח ד', ועם זה הודיעו, שנתקבל לראיון מאת הקיסר. בהמכתבים ההם ספרו את פרשת גדולתו וחכמתו הרבה; כי יודע הוא שפות רבות זעם זה הוא מבין גם בהכמת הפרצוף, אחרי כן בא מאתו ציר מיוחד לוויילנא, לשכור בעדו מעון טוב ונהדר, מפני שבעוד ימים אחרים הוא הושב לבא לוויילנא. ואת הבטחתו זו קים; הוא בא. השאון אשר קם אז בין יהודי וויילנא אין לתאר באמר ובדברים, ההתפעלות וההתלהבות היו גדולות מאד. זבל אחד האמין באמונה שלמה, שהגאולה האמתית, שכל כך כמה מחכים לה, קרובה לבא, בבואו לוויילנא. קבלו את פניו: שר השוטרים סליקאו ואחדים מפקידי הממשלה. גם הדירקטור שעל הממונא היה בין מקבלי פניו. ביום השלישי לבואו, הלך לבקר את גדולי התורה, שהיו אז בוויילנא, אל רבי אבא פאסוועלער, רבי שאול קצינלבוויגין ורבי אברהם דאנציג. אצל זה האחרון שהה בשתי שעות. עם הגדולים האלו לא דבר אף דבר—מה בדברי תורה, כי אם ספר להם שהמיניסטר לעניני פנים כועס מאד על היהודים הסוחרים בסחורות אסורות, הבאות מחוץ לגבול, ומבריחים את המכס, ואם לא יראו בעוד מועד לתקן את דרכם זאת, יגרש את כל היהודים הגרים בשטח המשיח וירססאות אצל הגבול. ולכן

בקש „הקרימער“ מאת גדולי ווילנא, שיכריזו חרם, שמהיום והלאה כל יהין שום איש לעשות כזאת. כמובן, מלאו את בקשתו. כשבו מבקרו אצל חכמי ווילנא, המו רחובות העיר. מזהמון הגדול שנדחק בתוכן לראות את „הקרימער“. כל אחד רצה לראות בעיניו את האיש הנפלא, ציר משיח ד'.

כבודו היה גדול כל כך בין אנשי ווילנא עד שאחד מהנכבדים היותר גדולים, ברצותו „שהקרימער“ יארח אצלו על שלחנו בשבת, לא השך עצמו מרוב עמל וטורח להשתדל אדות זה, „הקרימער“ לא נתרצה לסעוד אצלו, כי אם על פי התנאים האלו: (א) שיכין בעדו שלשה חדרים מיוחדים. (ב) שיביאו לבית הגביר עמוד וארון־קודש עם ספר־תורה, מפני שהוא בעצמו רוצה לעבור לפני התיבה. (ג) שיבררו בעדו שלשה מנינים יהודים יראים ושלמים שילכו אתו ביום ו' לטבילה. (ד) שיקבלו אותו ביום ו' לא יאוחר מהשעה האחת עשרה בבקר, בכדי שיוכל לשחוט את העופות בעדו, כי לפי דבריו אינו אוכל משחיטת אחרים. (ה) שיובשלו בעדו בכלים חדשים. את כל אלה מלא הנכבד ברוב חדות ושמחה ובלכד שיזכה להנות איש כזה מסעודתו. תפלתו שהתפלל היתה בדביקות נפלאה כל כך עד שהאריך בה כארבע שעות. קולו היה ערב ונעים מאד, ושומעיו התענגו על נגינתו הנפלאה. בין קבלת שבת לתפלת ערבית החליף את כתנתו, שגרמבה מנטפ־זיעה. אחרי תפלת ערבית החליף עוד הפעם את כתנתו, וכה בלה את כל הלילה בדביקות ובזמרות כמו אחד החסידים היותר גדולים. ועל לב שום איש לא עלתה מחשבת פגול להטיל דופי בקדושתו. אך כאמור, אחד היה הגר"ח אשר בהודע לו דבר האיש הזה, הזהיר על ידי ציר להשמר ממנו. לבסוף נתודע קלוגו ברבים שהוא „מסור“ ומקום מולדתו הוא קאמעניץ־פאדאלסק, וקבלו עליו לפני הממשלה שדנתה אותו למאסר לשנה אחת (1).

האגדה תוסיף לספר, ש-הקרימער בא וולווינה לבקר את הגר"ח. באחד מימי היותו בוואלווין, היתה שם ברית מילה שהזמין אליה גם את „הקרימער“. בבית ברית־המילה השתתפם הגר"ח

(1) אייוק מאיר דיק בספרו הורגוני „דער יודישער פאסלאניק“.

לראות את נעלי „הקרימער“ נקיים בלא שום סימן מהבצה והרפש שהיו אז על פני חוץ. כאשר שאל הגר"ח את „הקרימער“ על זה, ענהו האחרון: דבר כזה הנהו אצלי מהמופתים היותר קטנים. תשובה זאת עוררה חשד בלב הגר"ח, בשובם הביתה לא הסיר הגר"ח את עיניו „מהקרימער“, וכמובן, היה נכר הפעם רשם הרפש על מנעליו למדי. אחרי כן נתודע, ששם בבית בעל הברית, כבר חבו לו משרתיו והם החליפו את נעליו במהירות בזאת באופן שלא הרגיש שום איש.

עוד יספר לנו הסופר הנ"ל, כי הראה את חכמתו הגדולה, בעבור כוכב מתעה, רבי ברוך הגליציני, אשר צדד נפשות בקסם אשר על שפתיו, וכל איש שמעו את דרשותיו החוצבות להבות איש קדש יוצאות מפיו המפיק מרגליות—קדוש אמרו לו, וכנביא המפנה ומישר דרך לתשובה נתנהו על פי תארו הנורא בהדרת קדש החופפת עליו. ורק אחד היה הגר"ח, אשר הכיר בו סימני מסית מעולפים תחת צעיף בגדי קדש, ויצא בפומבי להכריז עליו כי הוא נוכל, וכמעט שנשמעה אז תלונה חרישית מפיו גדולי הדור על הגר"ח שעומד על דעתו יותר מדאי מכפי המדה הדרושה. אך הוא לא חת ולא זע מפני כל, עד אשר לבסוף הגיעו מכתבים מהגאון המפורסם מוהרא"ו מרגליות מבראדי שקרא עליו: ובוצע ברוך נאץ ד', והזהיר להזהר ממנו, וסוף דבר היה כי הגר לבושת"י¹. ומפני שהספור הזה מכוסה גם כן בערפל, על כן אני חושב להפיץ עליו מעט אורה.

רבי ברוך איש גליציה עבר דרך מינסק וידרוש שם דרשות נפלאות בהתלהבות גדולה וברברי מוסר כבושים עד שמשך אליו את לבב עדת עיר מינסק, וכולם פה אחד נמנו וגמרו לקבלו למ"מ בעדתם, ויהנו לו כתב, וגם התחיבו לתת לו שכירות תמידית מידי שבוע בשבוע. ויהי היום ויסע הגר"ח לוויילנא, ובעברו דרך אסמינא, סר אל בית רבי נתן אהרן ברון אשר שם התאכסן תמיד. במקרה נודמן שם הראב"ד דמינסק, רבי יצחק פינס, ויתאכסן גם הוא באכסניה ההיא. בתוך שיהתו עם הגר"ח הגיד לו, שבמינסק נתמנה בעת מ"מ, אשר בדרשותיו החוצבות להבות איש הוא מקרב לבם של ישראל אל אביהם שבשמים. ויהי בראות הגר"ח את התפעלותי.

(1) הכרם צד הנ"ל.

ויאמר לו: אני מתירא אולי הוא האיש הזה „בהקרימער“. אחרי כן שלח הגר"ח מכתב להגאון רבי אפרים זלמן מרגליות בבראדי שיודיע לו את מהותו וטבעו של רבי ברוך, מפני שרבי יצחק פינס הגיד להגר"ח, שהוא איש גליציני. רבי אפרים זלמן מרגליות הודיע לו בפרטיות את כל מעשיו ותהליכותיו. כאשר קבל הגר"ח את המכתב, הודיע זאת לנכבדיו מינסק, ודבריו הטילו או רעש גדול בעיר עד שרוב בני העליה, החלו להתנגד לרבי ברוך, אך ההמון לא שם לבו לכל זאת. ואחד ממפלגתם, הגביר היותר גדול במינסק בעת ההיא, אמר גלוי לכל, שאין לסמוך כלל על דברי הגר"ח, שהוא מדבר זאת רק מקנאה, לפי שכל אומן שונא את בן אימנתו. ואולם, באמור, עשה המכתב רושם עז על בעלי-הבתים הנכבדים. ומהיום ההוא החלו להביט על רבי ברוך בשבע עינים ולהתחקות על תהליכותיו ומנהגיו, אולי ימצאו בו איזה שמץ מינות.

בשנה הזו, בחול המועד פסח, דרש רבי ברוך בדרך לפני קהל שומעיו, ובתוך דבריו אמר: בעל ההגדה אומר: „אילו קרע לנו את הים ולא העבירנו בתוכו בחרבה דינו“. והלא תמוה הדבר! הלא אלמלא עברנו בחרבה היינו נטבעים! אלא פירוש הדבר הוא כך: ישנן שני מיני גאולות, ויש הבדל גדול בין האנשים המחכים לגאולה האחת ובין המחכים לגאולה השניה; ישנם אנשים המחכים לפדות חמרית, חפצים הם בביאת הגואל בשביל שישתחררו מעבודתם, כדי שיוכלו לחיות חיים מרוחים, ולהתענג עליהם, ואלמלי ידעו האנשים מסוג זה, שאחרי ביאת המשיח יהיו מוכרחים למות, לא היו מהנעגעים כל כך לביאתו. לא כן האנשים מהסוג השני; הם מחכים בכליון נפש לגאולה הרוחנית, לגאולת השכינה, והאנשים האלה מחכים לביאת הגואל גם אם ידעו בבירור, שימותו אחרי כן. וזוהי כוונת בעל ההגדה, כלומר: הוא חפץ לתאר לנו שיוצאי מצרים הגיעו אז למדרגה מוסרית גדולה כזו, עד שהיו מתרצים גם להטבע בים ובלבד שתבא הפדות הרוחנית המכללת. ובוזה יתבאר לנו מאמרו של רבי יוחנן—הוסיף רבי ברוך—„וית' ולא אחמיניה" (1), היינו: אם גם לא אראה את הגואל ובעצמי לא אפיק שום תועלת מביאתו, בכל זאת כלתה נפשי להגאולה הרוחנית. ויהי כאשר אך יצאו מפני דבריו האחרונים האלה, עלה על

הבמה רבי יעקב ב"ר דוד אידיל מינסקער, אחד מתלמידי הגר"ח, יוסטר לרבי ברך על לחיו ויאחזהו בזקנו ויצעק בקול רם: אפיקורס! וידחפהו מעל הבמה (ג). אחרי כן פרצה מחלקת גדולה במינסק, עד שרבי ברך הוכרח לעזוב את משמרתו. ממינסק נסע רבי ברך וואלווין לפיס את הגר"ח, אך הגר"ח סגר את הדלת ולא הניחו לבא אל תוך ביתו. רבי ברך הכה בדלת ויאמר: "פתחו לי את הדלת, יש לי מדרש פדא לשאיל", ויענהו הגר"ח: "כל מקום שיש מדרש פלא אות הוא שהוא משובש". אחרי כן בקש מהגר"ח, שיתן לו תשובה על הטאיו, וזה האחרון ענה לו, שכל החומא ומחטיא את הרבים אין מספיקים בידו לעשות תשובה". מוואלווין נסע רבי ברך לוויילנא, אך הגר"ח ביראו פן ימושך אחריו את החמון בדרשותיו הנפלאות, שלח ציר מיוחד לרבי חיים נחמן פרנס, שאל יניחהו לדרוש. כמובן, מלא רחנ"פ, אחרי דבריו. וסוף דבר היה, כי "הנור לבושת". לא נדון פה על עצם הדבר, אם טוב עשה הגר"ח ברחותו את רבי ברך בשתי ידיים, או אולי גרש על המדה יותר מדאי, מפני שאין אנו יודעים פרטי המכתב של רבי אפרים זלמן מרגליות אדות ר' ברך, שעליו בנה הגר"ח את יסודו. אך להביר כל כך את השקר, להגיד מראשית אחרית דבר, וזהו סגולה יקרה, המיוחדת רק לבני עליה, אשר חבמתם הגדולה תתנה להם את הדרך הנכונה בחיים ואינה מנחת להם להסחף אחרי זרם ההסכמה הכללית.

הגר"ח היה זהיר בכל מפעליו ומעשיו אף היותר קטנים שאדם רגיל דש אותם בעקביו, מפני שאנשים כהגר"ח רואים סוף מעשה במחשבה תחלה, ולכן הם גוהרים שכל יצא מתחת ידם דבר שאינו מתוקן, פן ילמדו אחרים ממעשיהם. הגר"ח היתה לו בת בלידא בשם חסיה, אשת הגביר המפורסם רבי מרדכי קאמענעצקי. פעם אחת שלח מכתב לבתו על ידי איש נוסע ללידא. האחרון לא הספיק עוד לצאת מוואלווין, והנה שלח הגר"ח לקחת בחזרה את מכתבו והחליפו במכתב אחר, שכתבו מחדש, אחרי איזה זמן-מה כאשר היתה בתו בוואלווין, שאלה אחיה הגרי"ץ, מה היה

(1) אמר יאמרו שהאפיקורס שמצא בדברי רבי ברך מונחת בזה: מפני שרב יוסף אפר שם "ייתי ואזכר דאיתיב בטולא דכופיתא דחמריה", ולפי דברי רבי ברך מן ההכרח לפרש שרב יוסף התגעגע רק על הגאולה החמורית.

כתוב במכתב ההוא, יען השתוקק לדעת מדוע לא שלח אביו את מכתב הראשון. לתמחונו שמע ממנה את אותו התכן, שהיה במכתב הראשון. במשך שיחתם ספרה לפי תומה ע"ד ספק בכתיבת גמ שקרה לפני זמן-מה אצל הגאון רבי אלימלך האב"ד בלידא, אשר שם המגורשת היה ג"כ חסיה, וצוה ללכת אצלה לראות איך כותב אליה הגר"ח, וסמכו על כתיבתו זאת (1) אז הבין הגר"י"ץ מה גדולים הם מעשי-אביו ומה נפלאה חכמתו.

הגר"ח היה פסיכולוג אמתי; הוא היה יכול לחדר גם לתוך רוחם של האנשים הפשוטים ולרדת לסוף דעתם, למרות המרחק הרוחני הרב, ששרר בינו ובינם. האגדה תספר: איש אחד מתושבי וואלווין היה נוהר מלהיות יחיד עם הגר"ח בעת שלא היה שום איש בחברתם. כאשר שאל הגר"י"ץ את אביו פשר דבר זה, ענה הגר"ח, שבודאי הוא טועה בדברי חכמינו: „כל המתוהר אם תלמיד חכם הוא—חכמתו מסתלקת ממנו (2), והוא שונה: „כל המתוהר עם תלמיד חכם—חכמתו מסתלקת“. כאשר שאלו אחרי כן את האיש: הנה לסבת יראתו להיות ביחידות עם הגר"ח, ענה להם: הלא גמרא מפורשת היא, שאסור להתייחד עם ת"ח.

פרק ז.

הגר"ח בתור בעל גפש נדיבה.—תשובת רבי מאיר כהן לבעל „גליא מסכת“.—ענותותו הגדולה.—ההשד שנפל עליו על ידי רבי ישראל משקלאוו.

אם, כאמור כבר, במה שנוגע להאמת לא נשא הגר"ח פגם

(1) הגאון בעל זכרון יעקב מבוסס בס' נ', מביא בשם הגאון מו"ה זלמן אבד"ק ואנער ישמע מהגאון מוהר"ה, ששם חסיה, צריך לכתוב כמו שנכתב בגמרא חסא, כי אמר שנקראת ע"ש רחמנות, לשון דחט רחמנא עלן, והרב הגאון מו"ה ר' יוסף אבד"ק פלוצק תלמידו כתב ג"כ בג"פ חסא ושלחו אליו הג"פ מקהילה קטנה בהורה, וכתב לוואלווין אדות זה וחפשו אחר שו"ת של הגאון מוהר"ה ומצאו שם תשובה שפסק שיש לכתוב חסא כמו שנכתב בגמרא פסחים דל"ט ע"א.

(2) פסחים ס"ו:

איש ולא חס על כבוד מי שהוא, אבל בהנהגתו עם בני אדם היה בעל לב טוב טאין כמוהו, בורח מן הכבוד, ענו וצנוע, ומה פשוטה, ומה טהורה היתה ענותנותו, בלי שום כחל ושרק! לפי עדות תלמידו המפורסם רבי דוד טביל האב"ד במינסק: "הפריש חומש מנכסיו, השיא יתומים ויתומות, ביתו היה פתוח לרוחה, כל איש מר נפש היה נגש אליו ונענע בעצתו. הוא היה מתהלך ובא בין הבריות בענוה ויתרה כאיש המוני (1). ובנו הגר"ן כותב עליו: "מעיזו ועד שיבה נתן נפשו להחיות רוח שפלים במאדו וצדקת פורנו, ולהיות את נדבאים, וגם עדיו כי באו אביוני אדם ששו ושמחו כי קרבתם ימינו, והרחיב לבבו בפיוסי דברים ובדבריהן שהוצק בשפתותיו, הן כל מכירי כבוד מר אבא הגאון ז"ל, המה יעידו ויגידו מענותותו הגדולה, אשר אם היה נעלב לא העליב, והיה שפל-רוח בפני כל אדם, ובה היו דבריו תמיד אלי: שזה כל האדם לא לעצמו גברא, רק להועיל לאחריו ככל אשר ימצא בבחו לעשות, ודן והורה, אהב שלום ורדף שלום (2), אהב את הבריות וקרבן לתורה" (3). זאת הנה המעלות והמדות המצוינות שאנו שומעים אותן מפי מקורביו וידידיו, ואשר מתוך סגנון כותביו ניכר, שנאמרו בלי שום הגזמה והפלגה, כי אם מסירת דברים כפשוטם וכחיותם.

לבו של הגר"ח היה באמת כמו שאומרים: "לב זהב". לכו הרגש והער לכל דבר עוררהו להשתתף בצרת האומה בכללה, וכמו כן במה שנוגע לאנשים פרטיים היה תמיד דואג ומצטער בצערם (4). פעם אחת—מספרים—בא משולחו הראשון של הגר"ח, רבי מאיר כהן, איש גדול בתורה ובחכמה, אל הגאון רבי דוד בנוהברדוק (זה היה בימים, שרבי דוד נשא בלבו טינא על הגר"ח), ושיחתם

(1) שו"ת בית דוד סי' ט'.

(2) מספרים שפעם אחת נולדה מחלוקת גדולה בעיר אחת על אדות שו"ב שאינו יודע היטב הלכות בדיקת הריאה, ובא הדבר לפני הגר"ח, וישאלו בנו הגר"ן מה דעתו בזה? ויענהו הגר"ח: דע לך בני, כי מחלוקה לכל הדעות דאורייתא, אולם בדיקת הריאה לרוב גדולי הפוסקים הוי רק דרבנן. (בית אהרן פ' פנחס)

(3) הקדמה לנפש החיים.

(4) הגאון רבי שאול קצינלבווינץ בהסכמתו לנפש החיים.

נסבה אדות הנר"ח. ויאמר רבי דוד אל הראשון: „אינני יודע בשביל מה זכה רבי חיים לשם גדול כל כך? איפה היא גאוניותו הגדולה שכל כך מכריזים עליה בקולי קולות"? ויענהו רבי מאיר כהן: „אני אניד לכבודו את הסבה האמתית, שבשבילה נתפרסם רבי חיים ושרק היא הרימתי והכריזה עליו ופרסמה את שמו בכל הגולה; בשאני בא ממסעי לתקופת השנה לפני הנר"ח לתת לו דין וחשבון ממעשי, מיד הוא שואל איתי על כל אחד ואחד ממכיריו. וכשהוא שואל אותי אדות כבודו ואני מספר לו שהרב הנהבורדקן חי חי צער, אני רואה איך הוא דואג ומצטער, והדאגות האלו מטביעות את חותמן על רשמי פניו והוא אומר לי: „אוי ואבוי, שגברא רבא כרבי דוד טובל מחסור ולחץ! וכבודו שואל, מפני מה זכה רבי חיים לשם גדול כל כך? האם בשביל מדה זאת דבר אינו כדאי שיתרומם על כל רבני דורו"?.

עד כמה היתה ענותנותו של הנר"ח זכה וטהורה אני רואים מואת: הוא, בתור גאון-הדור, אשר נמצאו אצלו חרושים ושו"ת לאין מספר, לא צוה, בכל זאת, לפני מותו להדפיס את הרושיו הרבים, כי אם בקש מבני הנר"ח, שידפיס רק את ספרו הקטן „נפש החיים" (1). הוא לא התנאה ברבנותו, וכל כוונתו במשרתו זו היתה רק ללמד לאנשי עדתו תורה ויראת שמים, מוסר ודרך ארץ. בכל יום ויום היה בא לבית המדרש שבעירו הקטנה להגיד לפני בעלי-הבתים פרשה אחר מפרשת השבוע. וכל כך היתה חביבה עליו מצוה זו, עד „שהניח כל דבריו בקודש והיה רהיט לבי מדרשא, בעוד שכל הצבור מתפללים וקטן וגדול הוא שם" (2). זהו רב במלא מובן המלה; רב, הראוי להקרא בשם רועה עדתו, אשר כל כוונתו היא לנחותם בדרך טיבה ומאשרה—בדרך התורה והמצוה. הוא היה דורש לפני קהל עדתו לעתים תכופות, דברי מוסר, אך מרוב ענותנותו לא מלאו לבו להוכיח את קהל שומעיו והיה מוכיח רק לעצמו „ורובי מוסריו היו להשפיל גבהות הלב" (3). נפלא הוא הדבר, שמעולם לא חתם את עצמו בתור „אב"ד ור"מ בוואלווין", ובכל תשובותיו ומכתביו המונחים לפנינו הוא חותם

(1) הקדמה לנפש החיים.

(2) שם.

(3) שם.

רק בתור "יליד וואלווין". במקום אחד הוא חותם: חיים במהרי"ן המלמד בעה"ת בוואלווין (1). מזה אנו רואים, עד כמה לא התגאה לא ברבנותו ולא בישיבתו הגדולה, הוא החזיק את עצמו רק למלמד פשוט.

הגר"ח לא פגע מעולם בכבוד שום איש; כבוד חבריו היה חביב עליו בשלו, ואם היה מוצא לפעמים באחד מספרי האחרונים דבר טעות, הטא נגד האמת, לא היה מביא את דבריו כבדי לסותרם ולהתכבד בקלון חבריו, כי אם ספך על המעיין, שיבחר דרך האמת (2). וכמה עדינות הנפש משתקפת מדבריו אלה, שהוא כותב לבעל "מנחת אהרן": "ודבר מה אם ישיבני כת"ר בזה, אסלסלם ואחבקם, ולא אזון מלחבר כל דבור ודבור על אפניו ולעגדם עטרה על ראשי" (3) *

עד כמה היה כבוד חבריו גדול בעיניו אנו רואים מזה: "רבי מיכל מהוינפוט, אחד מתלמידי הגר"ח, שאל מהגאון רבי עקיבא איגר וצ"ל איזה שאלה וקבל מאתו תשובה. כאשר נודע דבר זה להגר"ח ובחפצו לדעת את דעת רבי עקיבא איגר בנידן זה—בקש מרבי מיכל שישלח לו את תשובתו של רבי עקיבא איגר. רבי מיכל לא אחר מלמלאות בקשתו. והגר"ח העיר על התשובה השגות אחדות וישלחן להגאון רבי שלמה איגר, שהיה מכירו, למען ישלחן לאביו. ורבי ישראל משקלאוו סדר מקצת דברי רבי עקיבא איגר לר' מיכל בתור שאלה להגר"ח, ואת השגות הגר"ח כתשובה על שאלתו. ויהי כאשר ראה הגר"ח, בצאת הספר, תקלין חתתין לאור, את אופן סדור זה, ובחשבו, שהוא פוגע בכבוד הגאון רבי עקיבא איגר, כתב "אגרת ערוכה וארוכה" לרבי עקיבא איגר וירבה לדבר "בענוה גדולה ונפלאה", ויספר לו את המעשה כמו שהיה, גם בקש מרבי שלמה איגר שישתדל עבורו אצל אביו שיכתב לו "איזה שורות שלום" כתשובה על מכתבו. וכה היו דבריו, כאשר בוערת: "שבאם לא ישיג מכתב כזה—לבו לא ינוח, רעיונותיו כל י שקמו

(1) שו"ת חוט המשולש סי' ה'.

(2) שם סי' י"א.

(3) שם סי' ח'.

(*) בתשובותיו יתאר את הגאון בעל מנחת אהרן בשם מופלא שבמהדרין, ושאלתו ספני מה הוא מתארו בשם זה, והשיב ספני שהגאון בעל מנחת אהרן הראה את הצטננותו במסכת סנהדרין, בחבורו ונפלא.

כל הימים אשר יהיה עוד בחיים". והנאון רבי עקיבא איגר ענה לו "שלא פנה אל הדבר כלל, ובלבו אין תלונה ואין הקפדה" (1). והודות לגאונות הגדולה ולחכמתו הרבה ולמדיותו המצוינות, נתפרסם ונעשה לבר-סמכא כל כך גדול, עד שבכל מדינת ליטא לא היו עושים שום דבר בלי הסכמתו (2), ואחד מגאוני הדור המפורסמים בעת ההיא, כותב: "ואשר ביחוד שמעתי מפי הנאון החסיד מופת הדור מו"ה חיים ז"ל אב"ד ור"מ בוואלווין, שהוא (הספר מראות הצובאות) ספר מכובד למכונים" (3). אם הגר"ח אמר שהוא "ספר מכובד", הרי זה דבר מוסכם, שאין להרהר אחריו. ורק הוא, הגר"ח, הודות לפרסומו הגדול וישמו הטוב, היה ראוי לאותה העבודה הענקית, שלקח עליו—להרים את קרן התורה וליסד ישיבה בוואלווין. אשר על ידה החלה תקופה חדשה בחיים הרוחניים של יהודי-ליטא.

פרק ה.

סצב התורה בימי הגר"ח. — מכתב מאחד מתלמידיו. — סבות ירידת התורה בתקופה ההיא.

אם אנו רוצים לחדור ולהתבונן היטב אל סצב התורה בימי הגר"ח, ועד כמה היתה גדולה השפעתה על החיים, אז נראה חיון מכאיב לב ומדאיב את הנפש: התורה מתדלדלת מיום ליום, בתי-המדרש נתרוקנים ותורת ד' מונחת בקרן זווית, באין איש שישם אליה לב. למען ידע דורנו אנו, איך ירדה התורה פלאים בעת ההיא, בהתקופה שבה חי הנאון מוילנא, אשר באור תורתו האיר לעולם היהדות, למען יהיה להקרא מושג ברור מאותו הרפיון ששרר אז בעולמנו הרוחני, הנני מעתיק פה מכתב מהנאון המפורסם רבי

(1) שו"ת רע"א סי' קב"א.

(2) שו"ת הוט המשולש סי' ה'.

(3) הקדמה לאגודת אוזב.

(*) האגדה תספר: פעם אחת עבר דרך וואלווין הנאון בעל "מראות הצובאות" עם אחיו הגביר המפורסם רבי זימא מפאריץ, וכאשר אך שמע הגר"ח מדבר ב"באס", הלך לבקרו טרם שהספיקו לבא אליו, אף שהנמוס המקובל הוא שהאורח מבקר מתחלה את הרב המקומי, אך הוא מרוב ענותנותו ויתר על מדותיו.

יוסף האב"ד בקריניק, אחד מתלמידי הגר"ח היותר מצוינים, אשר מתוכו נשקפת כל התקופה ההיא ועומדת כמו חיה לפנינו; ואשר על ידו יתבררו לנו פרטים אחדים שעד כה היו סמויים מן העין, זאלה דברי המכתב:

„הידעה רבא לאורייתא! יען אשר ראיתי בעיני אשר הישיבה הקדושה בווואלווין, אשר יסדה מלאך האלהים רבנו הקדוש רשכבה"ג הגאון מוהר"ח זלה"ה נ"ע זי"ע, ויסדה על ידי תפלות ובקשות בכוות הרבה בדמעות שליש ממש עד שוכה לזה, ועתה הורר והושפל כבידה, כי שמעתי דבת רבים, זה אומר בבה מהו החשיבות שלה, הלא כמה וכמה ישיבות יש בעולם, וזה אומר בבה אשר הישיבות דשארי קהלות המה מעולים בפעולות ובשארי דברים, והעולם חושבים אשר מעולם היו ישיבות בעירות גדולות, ונפשי יודעת אשר לא בן הוא—כי באמת הוא אם ומקור לכל הישיבות והת"ת דרבים שבעולם, כי הם המה כמו צינורות הנובעים מהמקור, ובהתברך המקור יתברכו גם הם ובהיותה המה היים, ובקיומה המה קיימים, ואם ח"ו ב"ו, על בן ראיתי לנפשי חובה להודיע לעולם קושט דברי אמת למען דבעי למידע—כמה שכתוב: שאל אביך ויגדך וקנך ויאמרו לך! בן ב"ה שמונה ושבעים שנה אנכי היום, ובעת שיסד רבה"ק את הישיבה, היתי כבן המיסר ושתסר שנין, והיתי ב"ה נער משכיל בטיב העולם, והתבוננתי שמקורם שהוסד בית ד' ע"י מלאך ד' רבנו הקדוש, היה העולם שומם תוהו ובהו ממש, כי לא נודע בעולם אפילו שם ישיבה, ומהו הענין של ישיבה ומה עושים בה, וגם לא נודע שם ת"ת דרבים, כי היה העולם שם מתורה, וגם ספרי קודש, ספרי ש"ס לא היו נמצאים בעולם כלל כי אם אצל יחידי סגולה, גבירים מפורסמים, ואפילו בבהמ"ד בעיירות גדולות לא נמצא ש"ס שלם, כי לא היה נצרך בעולם מחמת שלא היו עוסקים בהם, ובשיסד רבה"ק את הישיבה, נתבקשו גמרות הרבה, והוצרכו לשלוח לעיירות גדולות ולקבץ גמרות לצורך בני הישיבה, וכראות הרב ה"ג דסלאוויטא נ"ע שהשטיין נצרכים בעולם, הרפס כמה מאות שטיין גדולים וקטנים, ומחמת שהיו חביבים בעולם נתפורו בכל העולם, ובשנה הראשונה שהוסד בית ד' בווואלווין, וראיתי שהרבה סוחרים הקיפו את דרכם להיות בווואלווין, לראות מהו הענין ישיבה, ומה עושים שמה, וכראותם שבמה מגינים מופלגי-תורה יושבים ולומדים כל היום וכל הלילה

בשקידה נפלאה, נשתוממו והתפלאו מאד על זה, שלא ראו ולא שערו כזה, והרבה סוחרים שהיו כמה ימים ולא רצו ליסע משם. ואחרי איזה שנים, נסע תלמיד אחד מתלמידי רבנו הקדוש למינסק, ושמו החסיד רבי מרדכי מינסקער זי"ע, ולמד שם בפרישות עצומה, וגלוו אליו בני הגבירה מרת בלומה נ"ע, והעיר את בניה, והם העירו אותה ויסדו קלויו נאה והחזיקה כל הלומדים על שלחנה עם כל הוצאות הקלויו, הכל מכיסה. וזה הקלויו היה ראשון לציון בעולם, כי לא היתה ישיבה אחרת בעולם, ואחר איזה שנים, יסד גביר אחד, כמזומה רבי חיים מיכווענצער, ואחריו רבי שמואל רופא, ועוד גבירים אחדים, ועוד בוויילנא לא היתה שום ישיבה. פעם אחת שאלתי מאת רבנו הקדוש רשות, ללמוד עם תלמידים שיעור בכל יום כמו בהישיבה, ואמר בזה הלשון: מהישיבות דמינסק יש לי נחת וקורת רוח יותר מהישיבה שלי, כי מהישיבה שלי יש לי מרדא גדולה מפרטי הדברים הנצרכים להישיבה, ומהישיבה דמינסק אין לי שום מרדא כלל והכל שלי!

ואחר איזה שנים, קבע רבי מרדכי מינסקער דירתו בוויילנא ויסד שם ישיבה בקלויו ישן, על ידי כח הגביר רבי שמואל יודעס קליאטצקי נ"ע, ואחר זה קבעו ישיבה בקלויו חדש, ואחריהם נתרבו ישיבות ות"ת דרבים בכמה עירות, ואלמלא לא קבע רבנו הקדוש את הישיבה שלו, היה נשתכחה ח"ו תורה מן ישראל ועל זה מרגלא בפומי תמיד על מורנו ורבנו הקדוש: כמה גדולים מעשה חייא! וכל הדברים שכתבתי עיני ראו ולא מפי השמועה. לכן עורו נא והתעוררו אנשי חיל י"א, אנשי אמת, רועי צאן קדשים שבכל עיר ועיר, חזקו ואמצו לעורר לב ולחזק ידים רפות, ולאמץ ברכים כושלות, להניף הנופה לד' מנדיבי עמו, הן על קדשי ברק הבית לגמיר בנין החומה—בית התלמוד, הן על קדשי מזבח, הספרי-קודש הנצרכים להישיבה (1). והמקום יהיה בעזרכם שתעשינה ידיכם תושיה, וזכות רבה"ק רשכבה"ג יעמוד לנו ולזרעינו שלא תמוש התורה מפנינו ומפי זרעינו עד עולם, אמן. כ"ד הכותב באמת לכבוד התורה ולכבוד רבנו הקדוש נ"ע זי"ע נאום הנענה והנדבא ביסורי רחמי שמים. דוד משה יוסף הנקרא רבי יוסף ליפנישקער או רבי יוסף איישעשקער. מכתב הלז

(1) בשנת תרכ"ה, בעת שנכתב זה המכתב, היתה בוואלווין שרפה גדולה, ואז נשרפה גם הישיבה ולזה כתיב המכתב.

נכתב ביום ד' כ"ה תמוז שנת תרכ"ה פה קריניק (1). כזה היה מצב התורה בעת ההיא, ואחרי כל הדברים האלה שבשום אופן אין להסתפק באמתתם, הלא במוח כל אחד תתעורר כמו מעצמה השאלה: מה הגה הסבות האמתיות שגרמו להתרדלות התורה בעת ההיא? מה גרם ליורדתה ונפילתה באופן כל כך משינה וכה מוזר? על השאלה הזאת, אם אך נחדור ונחבון מעט בתקופה ההיא, נמצא תשובה ברורה. כנראה, היו שתי סבות שגרמו להמצב האי-נורמלי הזה בחיי כנסת ישראל שבליטא. הסבה האחת היא: מפני טרדות הפרנסה וסבל הצרות אשר בני ישראל נמצאו בהם בעת ההיא (2). אמנם הסבה היותר גדולה והיותר עקרית היתה—התפשטות החסידות בקרב העם, כאשר יספר לנו מזה בעל „נפש החיים“ בספרו: „והן עתה בדורות הללו בעוה"ר נהפוך הוא. הגבוה השפל שבמה ובמה שמו כל עיקר קביעות למודם רוב הימים רק בספרי יראה ומוסר, באמרם: כי זה כל האדם בעולמו לעסוק בהם תמיד, כי המה מלחיבים הלבבות, אשר אז יכנע לבבו להכניע ולשבר היצר מתאוותיו ולהתיישר במדות טובות, וכתר תורה מונח בקרן זוית. ובעיני ראיתי בפלך אחר, שכל כך התפשטו אצלם זאת, עד שברוב בתי-מדרשים אין בהם רק ספרי מוסר לרוב, ואפילו ש"ס אחד שלם אין בו, ומה עיניהם מראות, מהבין והשכיל לבותם, אשר לא זו הדרך בחר בו ד', כי לא ירצה, ועוד מעט בהמשך הזמן יוכלו להיות ללא כהן-מורה, ותורה מה תהא עליה" (3).

עוד יוסיף בעל „נפש החיים“ להתאונן מרה: „כי גם זה פרי חטאת לכמה המונעים עצמם מעסק התורה הקדושה בחשבם, כי ענין לשמה פירושו בדביקות גדולה בלי הפסק, וגם רעה חולה יותר מזה שסוברים בדעתם, שעסק התורה בלי דביקות אין כלום ולא שום תועלת ח"ו, לזאת כשרואים עצמם שאין להם הולך לזאת המדרגה שיהא למודם בדביקות תמידית, לא יתחילו כלל ללמוד, ועל כן תפוג תורה ה"ו" (4). הגה כי כן, אנו רואים ברור למדי שהתמעטות התורה בתקופה ההיא, לא באה במרד ומעל, לרגל

(1) המכתב הזה מצאתי בידי אחד מגדולי הגר"ח, המלות האחרונות כנראה הן הוספת המעתיק.

(2) נפש החיים שער ד' פרק א'.

(3) שם.

(4) שם.

רוח חפשי, רוח בקורת שחדר לתוכם, כי אם, אדרבה הדביקות היתירה והחסידות הנפרזה שפרשה ממשלתה על כנסת ישראל שבליטא—גרמו לירידת התורה והתמעטותה.

אמנם עוד סכנה אחרת נשקפה או להתורה אשר ערכה לא היה פחות מאלו הראשונות: לרגלי המחלוקת הגדולה והממושכה בין החסידות והמתנגדות, לרגלי הפרץ הרחב שנתגלה או בקרב האימה—חומת בית ישראל נפרצה לפרצים, כל העם היה במרקהת. כל כתה שנאה את חברתה שנאה נוראה ואיומה, ויש שהיו משתמשים לפעמים גם באמצעים בלתי הגונים כלל... לרגלי כל אלה, לבר שהעם לא שם לבו להתורה, כי אם גם כבודה ירד טאד, והעם החל להביט על הלימודים השרידים, על השבילים הבודדות בשאט נפש. ואחד מן הדרשנים המצוינים בדור ההוא, רב גדול בתורה, חבר ספר מיוחד על חלול כבוד התורה. בספרו יקונן מרה: "כי בית מדרשנו שומם מאין יושב, כי אם הבטלנים והעניים הנאנחים והנאנקים, אשר כל עובר עליהם ישים וישרוק. או לנו שכך עלתה בימינו, איה תפארת הדרת תורתנו? על מה יתקנאו בנו? האם על העניים הללו היושבים במצור ובמצוק, האם על כבודם אשר היה ממש לחרפה ולקלסה בבתי-משתאות ובבתי-נגין אשר עליהם קונן המקונן, וכי מה כבוד או מעלה רואה הנער מילדי ישראל בבית-המדרש שיתאוו או יתקנא עליו?" (1).

הגר"ח בעינו החדה הצופה למרחוק, הרגיש כל זאת; הוא חש שסכנה נשקפת להיהדות, כי רע וזר יהיה גורל התורה אם לא יקדימו בעוד מועד לתקן את הפרצה הגדולה שנתהוה בכרם בית ישראל—הוא הרגיש והבין כל זאת בהרגשה עמוקה וברורה, אך לצאת אל מערכת-המלחמה, לבא בתוכחה גלויה אל עם ד' ולצעוק בקול רם, שהתורה יורדת פלאים מיום ליום ולורז את כל אחד ואחד—זאת לא היה יכול, מפני מה? התשובה על זאת פשוטה: הגר"ח לרוב ענותנותו, לרוב מוהר נפשו, חשב את עצמו לאינו ראוי והגון לבא בתוכחה ודברים כבושים אל בית ישראל. הוא חשב כי עטרה זו אינה הולמתו, כי לעבודה ענקית בואת דרושים כחות יותר כבירים ויותר גדולים, האיש שחשב את עצמו "לעפר תחת כפות רגלי עם ד'", איך יוכל לצאת לחות דעתו ברכים? גם אחרי שגדולי ליטא שמו עיניהם בו, אחרי אשר מצאו

(1) כתר תורה להמגיד מפלאצק (שקלאוו תקמ"ח).

בו את האדם העליון, הגבר המורס מעם שניער מאת ההשגחה להחזיר את העטרה ליושנה ויהר עם זה לרוממה משפלותה—אחרי כל אלה לא בנקל נתרצה למשלחתי זו; עדיין הרגיש בנפשו שזו היא יהירות יתירה מצדו שיהא הוא, השליחא דצבורא לדבר זה. אמנם אחרי ההתכוונות בדבר מכל צדדיו, אחרי שראה כי הסכנה גדולה וקרובה מאד, ואם כל אחד יסתגר ויתכנס בחדר ויאמר, "לעצמי אני מציל וכונם", אם כל אחד יחרוש בעת רעה הזאת, בעת שסכנה רוחנית מרחפת על כנסת ישראל, אז יבול להיות שברכות הימים יהיו אהב"י בלי מורה, כי אם אין גדיים אין תישים ודלתות בהמ"ד ינעלו ח"ו, ועל כן לא יכול עוד להתאפק ברב רגשותיו הבווערים בקרבו—רגשי־אש דת־יה ונתעורר לקול הנצבים עליו ואומרים לו: "קום נא ועורר לבב טהורי לב" (1) ואז נסה להוציא לאור את משלחתו הגדולה אשר נועד אליה מאת ההשגחה.

פרק ט.

התפתחות הישיבה. — מכתב הגר"ח אורות הישיבה. —

מכתב הגאון רבי יהושע צייטלין. — מכתב מגדולי ווילנא.

מתחלה החל לעשות נסיון קטן. לא ברעש ובחפזון, לא באש פלדות, ורעמים וברקים מלאכותיים, כי אם במנוחה ובחשקט: עשרה אנשים לומדים מתושבי עירו הקטנה נתאספו תחת דגלו; והוא, הגר"ח, הגיד לפניהם שעור בתלמוד, אך מעט מעט החלה להתפשט שמע הישיבה שלו בכל הסביבה, ויחלו לנהר אליה תלמידים מכל עברים, לשמוע לקח מפיו. זאת היתה בשנת תקס"ב לערך. בתחלה, בעת שהקבוצין היה קטן במספר התלמידים נהלם הגר"ח בעצמו בהוצאותיו, כי היה עשיר, כאשר כותב במכתבו על דבר הישיבה: "ובחסד ד' הרועה אותי מעודי בהרוחה, בו בטחתי ובו חסיתי שימציא לי ברוח על הספקת התלמידים כפי המצטרך להם" (2). ואולם כשהחלו התלמידים להתרבות וידו קצרה מלפרנסם, ובשום לו ליסוד מוסד בחיים—הודות להשקפתו הבהירה—

(1) כל הדברים שבסימני ההסגר לקוחים ממכתב הגר"ח להלן.

(2) עיין להלן.

שצריך לתת את היכולת בידי התלמידים לאכול את ארוחתם על שלחן עצמם, לבלי להתבזות ולהתרפס לפני שלחן אחרים לאכול ארוחת ימים—ארוחה המשפלת את הנפש וממיתה את הרגשות היותר נאצלים באדם. ברצותי לתקן כל זאת ומוצא לכסף לא היה לו, לכן מצא לו לנחויץ לפנות אל כלל האומה בדברים חוצבים להבות אש, דברים היוצאים מקורות הלב—לב בוער באהבת התורה הקדושה (1). אם כי בעיקרו של דבר, המבת בבא רק לעורר את עם ישראל על רפיון התורה והתמעטותה, ליסד ישיבות וקבוצים, אך בתיבו מרומן רמו דק אדות המיכה חמרית הנצרכת למוסדים כאלו. בכדי לדעת, עד כמה לבו היה מלא אהבה להתורה על כל גדותיו עד שבמעט קשה לנו לציר זאת, בעת, בשכלנו—אני חושב לא למותר להעתיק את מכתבו, ואלה דבריו :

„שלום רב לאוהבי התורה, מהם מפיישי התורה דרכיה ועמקיה ומחויקי בדקיה, ומהם תומכים ומחויקים לומדיה כל חדר לפום חורפיה על פום רבנן דמאשרי אורחיה, איש איש כברכתו יברכהו ד' וישמרהו.

הא מקמא דאפתח ידי נטפו מר מרתען שפוטתי ומרתיע כולא גופא, ומודעזע אנכי אנה אני בא ומה אני ומי אנכי, כי אשים ראשי לבוא בתוכחות לאחב"י עם ד' אלה, ותמה אני על עצמי אם אני כדאי שישמע תוכחתי, כי ידעתי חסרוני מול קטני בית ישראל שאינני כדאי להיות דברי נשמעין ולא להנות ממני עצה, ואמנם לא מפי עצמי אני אומר, אלא שליחא דצבורא אני מרבים וכן שלמים, אשר לבם דואג בקרבם ונאנחים ונאנקים על התורה שמשתכחת מישראל. ואזלא ומדלדלה, וחלילה לנו לדבר על עם ד', כי באמת לא במרד ולא במעל ח"ו מתרחקים מן התורה, אבל יש שרוצים ללמוד ואין להם מלא כף קמח, ויש שיש להם ורוצים ללמוד, אבל אין להם רב ללמוד דרכי ההגיון האמתי, כי זה ימים רבים לישראל שהאנשים הגדולים בתורה במדינתנו זאת, כל אחד בונה לו חדרו לעצמו יאמר לעצמי אני מציל וכונס בדור שאין התורה חביבה על לומדיה. ועתה שמעתי אחרי קיל רעש גדול האומרים שהגיעו ימים שהתורה חביבה על התלמידים ועם ב"י רעבים וגם צמאים, נפשם חשקה בתורת ד' לילך מחיל אל חיל, לשמוע דבר ד' זו הלכה; אבל מעת שפסקו מלהחזיק

(1) עיין האסיף תרמ"ז במאמרו של מ' י' ב'.

ישיבות במדינה זו ומאז כל מבקשי ד' ותורתו ית"ש נפוצים המה
 כצאן אשר אין להם רועה לרעות את עם ד' המתאווים ללון בעומקה
 של הלכה ואמתה של תורה. וזה ימים רבים שהאנשים הגדולים
 ביראת השם אשר כפלך הלז שמו פניהם עלי להיות
 מהמעירים לדרך מצוה זו. אמנם אנא נפשי יודעת מעוט ערכי
 הגעתי בי לא למדה זו לחות דעתי ברכת בני עמנו, עפר אני תחת כפות רגלי
 עם ד' ב"ה, אבל בשוב שרעפי בקרבי יקר כיקור איש בלבי בראיתי
 שעכ"פ תפוג תורה ח"ו, ואם החרש נחריש כעת בנדון הזה אשר
 דפו ידים מן התורה, יכול להיות שברבות הימים יהיו אחבי בלי
 מורה. ב"א אין גדיים אין תישים ודלתות בחמ"ד ינעלו ח"ו—לא
 יכולתי להתאפק עוד לקול הנצבים עלי לאמר: קום נא ועורר לבב
 מהורי לב! ולא רציתי לעבור עוד על דברי חברי המפצירים בי
 בזה, וסבותי את לבי שלא לדחות עוד את דבריהם הנאמרים
 באמת מקורות לבבם, ואף גם זאת כדאמרי אינשי: כמשרת קטן
 הקורא לבהכ"נ, בן עתה באתי לקרא ולעורר לבב אחבי הנאהבים
 והנעימים וישמעו אל האמת לכל אשר יקראוהו באמת. ואתם
 הדבקים בד' ובתורתו ית"ש, מאמינים בני מאמינים, כי תוה"ק חיות
 נפשותינו והעולם משותת על הכל פינו והנינונו בה, וכפרט מעת
 שגלנו מארצנו ואבדנו כל טוב, אין לנו שזור רק למור התורה
 ואין להקב"ה בעולמו אלא ד' אמות וכו', ואיך לא נבוש בראותנו
 וכי תורת ד' נתונה בעפר ויושלך אמת ארצה הבן. הקב"ה בוכה
 בכל יום ויום על עובנו את תורתו ית"ש לעד, אשר הראה
 לנו אהבתו הנפלאה והנחיל לנו חמדתו הגנוזה, אשר הוא ית"ש
 משתעשע בה בכל יום, ואיך נקשה ערפנו ונחליף שעשועים בבכי
 ח"ו, כי הקב"ה בוכה בכל יום על כל מי שאפשר לעסיק
 זאינו עוסק.

והנה כל העדה כולם קדושים ומאמינים כי לא נברא האדם
 אלא עבור תכליתו למען דהיות לו חלק לעוה"ב. וימס לבבנו בזכרנו
 אישה חז"ל נמרו. אומר פרק חלק (רצ"ט) שכל מי שאפשר לו לעסוק
 בתורה זאינו עוסק עליו נאמר כי דבר ד' בזה וכן הוא בשו"ע יו"ד
 ס"ס רמ"ו. והנה סיפא רהאי קרא הכרת תכרת וכו' והיינו הכרת
 בעוה"ו הכרת להם חלק לעוה"ב, וכן אלה מנה הר"ר חיים ויטאל
 בספר שערי הקדושה שער ח' חלק ב' בן התחתונות שאע"פ שיש
 בידם כל המע"ט אין להם חלק לעוה"ב אם אפשר לעסוק בתורה
 זאינו עוסק. אוי לנו מיום הדין על בטולה של תורה! אי לזאת

נברא עוה"ב ביום מפני שצדיקים מועטים (1), אבל קרא כחייב ועמד בולם צדיקים לעולם ירשו ארץ, היינו שנזכה כלנו לתשובה שלמה. ובתחלת ברכת התשובה תקנו לנו אבה"ג השיבנו אבינו לתורתך וקרבינו מלבנו וכו' דמאן דקריב לאורייתא קריב לקוב"ה ומאן דרחיק וכו'. אחינו ב"י! אולי הגיעה השעה לגדור הפרצה הזאת ונשיב להחזיק בתורת ד' בכל כחנו, וזמי המתנדבים ללמוד את התלמידים, וזמי וזמי המתנדבים להיות תומכי דאורייתא כל הקרוב הקרוב לתורת ד' יחיו חיי עולם, כי בצל הכסף בצל החכמה תחיה את בעליה. ואני ראשון בין המתנדבים בל"נ להיות בין המלמדים, ובחסד ד' הרועה אותי מעודי בהרוחה בו בטחתי וכו' חסיתי שימציא לי בריה על הספקת התלמידים כפי המצטרך להם.

והנה ידעתי שלא זכיתי למדת ענוה, אמנם דינא דגמרא הוא בירושלמי סוף שביעית ומובא גם בהר"ש שם שמי שאינו בקי רק במס' אחת ורואה שנוהגים בו כבוד יותר מזה מחויב הוא להודיע האמת, ואנכי שמעתי שנקרא עלי שם רבנו הגדול מרבן שמו בכל תפוצות ישראל מרנא ורבנא, קדוש ישראל ואורו הגאון מיהר"ר אליהו נ"ע הסיד מוילנא, וזכיתי להקרא בשמו הטוב עלי לאמר, שאני תלמידו, וראיתי החובה לעצמי ולהודיע בישראל נאמנה שחלילה לי לפגום בכבוד הרב רבנו הגדול והקדוש נ"ע להקרא שמי עליו, וידעתי נאמנה שכל האומר כן אינו אלא טועה גמור, כי הגאון נ"ע משנתו סדורה לו להלכה ברורה בכל התורה כולה בלא שום ספיקא, גמור במקרא, במשנה, בש"ס בבלי וירושלמי ומכילתא, כפרא וספרי ותוספתא, מדרשים וזוהרים וכל דברי הנאים ואמוראים הנמצאים, בכולם זכה להיות חלקו בהם והכריע בין הכריכות המתילדים בדבריהם ולחדש בהם דברים, להיות שומע ומוסיף בהם תלי תלים של הלכות ואגדות ורוי דרוין, ואיך אשים פני כחלמיש ולא אבוש להקרא בשם תלמידו אחר שלא זכיתי לקבל מהורו אפילו מקצת ואם גם במס' אחת לא זכיתי להיות בידי הלכה ברורה, כי הספיקות מרובים וההכרעות מועטות, ובקצת הימים אשר זכיתי לשמש אותו, לא זכיתי ממנו אלא לידע צורתא דשמעתא אחר הגיעה, וע"ז ברית כרותה בכל אתר כהבטחת חז"ל: יגעתי ולא מצאתי אל תאמין, וגם ליגיעת רבנו הגדול נ"ע לא זכיתי, כי לא יושג ולא ישוער ולא יאומן יגיעת

(1) מנחות כ"ט ע"ב.

הרב הגאון נ"ע, למי שלא ראה גודל יגיעתו על דקדוק ודקדוק מן התורה עד שעמד להשיגה על בוריה.

ואחרי הציעי הדברים והאמת, כל רואה יראה כי אינני קורא לחכמים הגדולים בישראל אלא בי לחפות פי עליהם, כי אם לצעירי צאן קדשים אשר אולי לא טעמו כלל טעם מתיקות ועמקות התורה לאמתה, אליהם פי קראתי לפנות אף אלי, אולי כדאי בימימי מי מערה להרעות צמאים ולפקוח עיניהם להורות להם הדרך אשר ילכו בה, כי אבין לפי שכלי ויגיעתי לקלוט את הסלת מלא קומצי, או לחם מלא חפנים, ובמיעוט הזמן אשר החילותי נאספו אלי מעט צאן קדשים שבה לית"ש שנכנס טעם התורה ברובם ככולם וקבלו עליהם עול תורה באמת ב"ה, ואחרי אשר מלאני לבי לקפוץ בראש להתנדב להיות בין המלמדים וכמוני יעשו נא שאר אנשים כגילי ואף כי הגדולים ממני ישאו נא קו"ח בעצמם, ואשרי הגדולים שנשמעים לקטנים, ואתם ב"י זרע קדושים, ברוכי ד', קבלו נא את האמת ממי שאמרו וסופי אף האמת היקרה מכל שלא להניח חיי עולם הנטיעים בתומכי כף החיים הנטועים בלב ימים, אשר אם יחזיק בו האדם יעל מן המים הגדולים, ואם יניח ידו מלהחזיק ב"ה ה"ו ישטפוהו המים הגדולים ויאבדוהו לנצח ח"ו, הנמצא בעולם מי שיניח ידו מלהחזיק בו? כולנו אנחנו ב"י אין אנו נקראים חיים אלא בהחזיקנו בעץ החיים, אם הלומדים המקבלים עליהם עול התורה באמת כשור לעול וכחמור למשא, אם המחזיקים ותומכים מזה ומוזה עמוד התורה שנתרופף אשר עליהם נאמר ברוך אשר יקים את ד"ת הזאת וחכמים ותומכיה מאושרים יחיו בשלום בחיים הנצחיים, וברוכים הם להש"י כבואם ובצאתם בברכת וכולון המוקדם לברכת ישכר, ואלו ואלו ידבקו בהאל חיים ואליהם תבא ברכת טוב, כפי מעלליהם, ויאללו בעוה"ב ויחדיו יצדקו לחוות בנועם ד', אלו בצדקה יחזו פני ית"ש, ואלו בהקיץ ישבעו בשובע פני ית"ש, כי אנו אין לנו חיים אלא ע"י המשתמשים באור התורה, וע"י המחזיקים ונדבקים בר', אך חזקו ונחזקה איש את רעהו ויקוים בנו מקרא שבתוב גם כי יתנו כגוים עתה אקבצם במהרה בימינו אמן כי"ר. הנה דברי הקורא ברוב הכושה, מדבר בגודל הכנעה לפני עם ד', ואין אני מאמין בעצמי שיגולגל זכות כזה ע"י, אמנם אינני מתיאש מזכות הרבים, אשען בהבטחת ית"ש כי לא תשכח תורת ד' מפי זרע אמת. יום א' עשי"ת תקס"ג לפ"ק פה

וואלווין. נאום חיים בלא"א מוהר"ר יצחק זצלה"ה" (1). המכתב הזה לבד שהוא מראה לנו כמו באספקלריה מאירה, את גדולת ורוממות נפש כותבו, ילמדנו עוד דבר חשוב אחד, אשר בדאי הוא להתכונן בו כשהוא לעצמו, מתוכו אנו רואים, כי לא האנשים הגדולים, גאוני-הרוח בוראים ויוצרים את ההסטוריה, כי אם הם רק מורים ומתוים את הדרך, איך להגות ואיך לחשוב, אבל הדור צריך להיות מוכן ומוכשר לכך מתחלה ואלמלא הדור הגין וראוי לחליפות ותמורות, לשינוים כבירים, אז לא יוכלו אפילו האנשים היותר גדולים להסב את גלגל החיים כפי נטיתם וחפצם הם. דבר גדול אמרו חכמנו: "אלמלי היה שמואל בדורו של יפתח לא היה נחשב לבלום" (2). כן! דעותיו הנעלות והנשגבות של שמואל הרמתי, לא היו מוצאות להן בשום אופן אף הד כל שהוא בלבבות האנשים בעלי המחות המטומטמים כבדורו של יפתח. כי השקפה זאת נכונה, אנו רואים מזה; כי בעה שהדור היה רחוק מהתורה, בעת שלא נשמע קול העם שיתנענע עליה, אז לא מצאו להם הגר"ח וחבריו און בקרבם לצאת אל העם ולעוררם על נחיצות התורה והתחזקותה. אך אחרי כן, בשעה שהחלו להרגיש, "שהגיעו ימים שהתורה חביבה על לומדיה ועם ב"י רעבים וגם צמאים, נפשם חשקה בתורת ד'", — רק אז מצאו את השעה המוכשרת לכניהם ליסד ישיבות וקבוצים להפצת התורה בין העם. המכתב הזה המצוין בתכנו, ובדבריו הנאמרים ברגש עז ונמרץ ובאהבה נפלאה להתורה עשה את הרושם היותר גדול והיותר חזק על לבות הקוראים, ועד מהרה מצאו להם גדולי הדור ההיא לחובה לפנות ישר אל עם ישראל שימלאו את דברי הגר"ח. אחד מן הראשונים שעשה את הצעד הנכבד הזה, היה הגאון המפורסם רבי יהושע צייטלין. ואלה המה דבריו:

"דברים הללו שיצאו מפי קדוש של רב חביבי במורשי לבבו הגאון המפורסם בדורו מוהר"ח נ"י אבד"ק וואלווין—ראוים למי שאמרם, ואלמלא לא נכתבו ראוים המה להשמר ולהזהר מהם, וכל מי שננעה יראת השי"ת בלבבו יבין וישביל מעצמו בכמות ואיכות הדבר הגדול הזה, והלואי שירוהם מן השמים, וסיעתא דשמיא יהיה שיוגמר הדבר, וירבה ויפרוץ, ויהיה זכות גדול לדור ועץ חיים

(1) נדפס בהפזס שנת תרס"ב ונמצא אצל יחזקיה סגולה בכ"י.

(2) מדרש קהלת.

למחזיקים. ולאפוישי גברא קאטינא במטותא רבא, לעורר לב נדיביו
עמנו ב"י שאיש את רעהו יחזק ולא יתרשלו בדבר ח"ו להוציא
האור אל הפועל, שיהא פתם מצויה לעוסקי בתורת ד' ושוכל
להתקיים התורה בלמוד הרכים, ומחמת שבטוח אני למאד שהדבר
מיבין מעצמי אקצר ובאתי עה"ח. הב"ד המעתיר יהושע בלא"א
מו"ה צבי הירש ולה"ה צייטליש" (1).

במכתב הזה, עלינו להידית כי אין פה אותה ההתלהבות,
אותה החמימות שאנו מוצאים במכתב הגר"ח עצמו על דבר
הישיבה, אך ומפני שהוא מעין מלואים לדברי הגר"ח,
על כן לא היה יכול להכתב בסגנון יותר טוב ויותר
הם, ובדאי פעלו דבריו את הרשם המקוה, כי הגאון צייטלין,
לכד שהיה אחד מהגאונים היותר מצוינים בדור ההוא, היה גם כן
מקורב למלכות ונקרא אז בשם "השר צייטלין".

אחרי הגאון רבי יהושע צייטלין, יצאו בקול קורא אל העם
אדית החוקת הישיבה, גדולי ונכבדי ווילנא בעת ההיא. ואלה
דבריהם: ראינו כי רבים וכן שלמים נתקבצו אל מלאכת הקדש,
ללמוד תורה יומם ולילה ולחסות בצל אילנא רבא ה"ה הרב הגאון
ה"ג המפורסם נ"י ע"ה פ"ה בקש"ת מרנא ורבנא מוהר"ר חיים נ"י
אב"ד דק"ק וואלווין יצ"ו, וכבר תמכנו בידיו להיות תמכין לאורייתא
לחזק בידיו במדינתנו, ועתה בראותנו כי חפץ ד' בירו הצליח
ושביתו נכנסין אליו יום יום ידרשון, לזאת מודיעים אנחנו לרחוקים
כי בן דרכה של תורה, ממרחק תביא לחמה, ועלינו להודות שנעשה
בימינו הדבר הגדול הזה בדור דיתמי כמוני, ואנן מהבא, ואתון
מהתם נבואה ונחזק ידם ולא נתרשל ח"ו, וזכות התורה יעמוד לנו
ולזרענו עד עולם כי נעשה הטוב והישר בעיני ה' ולהחזיק עמוד
התורה שנתרופף, ויזכנו ד' להגדיל תורה ולהאדירה. באנו עה"ח
יום ד' עש"ק ט"ו לחודש אייר תקס"ד ווילנא.

נאום אריה לייב בלא"א מוהר"ר דובער זצ"ל; ונאום ישראל
בלא"א ה"ק מוהר"ר יהודה לייב זצלה"ה; ונאום שמואל בלא"א
מו"ה ישראל חיים יצ"ו; ונאום חנוך זונדיל בהרב המאוה"ג מוהר"ר
יצחק זללה"ה; ונאום חיים בהרב מוהר"ר פרץ זצלה"ה מטשעבע
נאווע; ונאום אברהם אבלי בלא"א הרב המאוה"ג מוהר"ר שלמה
נ"י; ונאום אברהם בהגאון החסיד מוהר"א זצלה"ה (2).

(1) נדפס בהפלא תרס"ב צד 293.

(2) הפלא תרס"ב.

פרק י.

התרבות מספר התלמידים בהשיבה. - בנין הישיבה. —
מי עורר את הגר"ח ליסד את הישיבה.

הנה, כאמור, נתעוררה תנועה במחנה ישראל על ידי מכתב הגר"ח וחבריו על ידו, והודות להתנועה הרבה הזאת, נתרבה מספר התלמידים בהשיבה עד מאה, ואז הניח הגר"ח את היסוד לבנין הישיבה הנהדרה והנפלאה. קרוב לודאי הוא, כי בניית הישיבה היתה לא מפני שהמקום היה צר להם בבהמ"ד שבוואלווין, כי אם יש לזה סבה יותר עמוקה. הגר"ח ברצותו להרים את קרן התורה שבן-הישיבה יהיה מרומם ונשא על בעל הבית (*), ובירעו שההרגל התמידי שבין בני הישיבה לבעלי הבתים עושה את אלו הראשונים חולין בעיני האחרונים, לכן ראה לו לחובה ליסד מקום מיוחד לתלמידיו. ההגדה מספרת, שבעת שהניחו את האבן הראשונה ליסוד הישיבה, התמוגג הגר"ח בדמעות כל כך הרבה, עד שיכלף להספיק כדי לישת לבנה שלמה. כמובן. זאת היא התפעלות הגדולה, אשר אין גבול למעוף דמיונה העז, אבל מתוכה נשקפת שמחת הגר"ח, עד שמרוב שמחה וחדוה — בכה בבי רב.

הרבה מחליטים שהגר"ח ייסד את הישיבה על פי צווי רבו הגר"א, כי זה האחרון בהפצו הגדול להפיץ את שטתו הלמודית בעולם — הפיח בלב תלמידו זה, רוח אומץ והכרת הדעת, ליסד בית-מדרש גדול, אשר ממנו תצא תורה לישראל, ובתוכו ילמדו לפי הדרך הנכונה והאמיתית — דרך הגר"א. אך כל הקורא בשם לב את מכתב הגר"ח על דבר הישיבה, שהוא הוא רק הדוקמנט היחידי שנשאר לנו לפליטה מתקופה ההיא אדות התיסודות הישיבה — יראה בעליל, כי אלה אשר הם רוצים ליחס פעולה זו להגר"א, שונים הם ברואה. הגר"ח אשר אימתא דרביה היה עליו במורא נפלאה כאילו עומד לפניו במרום, וכאשר פתח בשמעתתא ודבר שמיה דרביה הוה מרתע כולא גופא" (1); זה האיש אשר כל דבריו

(*) אמר יאמרו, כי הגר"ח מאן לתת את הסכמתו על הספר "הי אדב", כאמרו שהופעת ספר כזה הערוך בעד כל המפלגות תוכל להביא לידידת כבוד ושאי תתורה, מפני שכל אחד ידמה כנפשו שהוא "מומחה" ואינו נצרך לעזרת רב. (יצחק פובאלסקי בהאסיף תרמ"ח).
(1) הקדמה לנפש החיים.

רבנו היו קדושים בעיניו בדברי האורים — איש כזה לא היה מסרב כל כך להוציא פעולה זו לאור, לוא אך יצאו דברים אלו מפי הגר"א, ומה לנו עדות יותר נאמנה מדבריו במכתבו על הישיבה: „לא רציתי לעבור על דברי חברי המפצירים בי בזה“, מזה נראה ברור, כי זאת היתה רק התעוררות מגדולי הדור, חבריו הנאמנים, אשר לרגלי הרגשתם שהתירה ירדה פלאים וברצותם להרים את קרן התורה ולעודדה — לא מצאו איש יותר הגון ויותר מוכשר לזה מהגר"ח. ועל כן מסרו לו את המשלחת רבת-האחריות הזאת.

פרק יא.

ישיבת וואלווין והשפעתה על היהדות. — תלמידי הגר"ח. — התקנה בהישיבה אדות קבלת תלמידים: — דרך הלימוד בהישיבה. — הגר"ח בתור מחנך גדול. — תקון המשמרות בהישיבה.

הישיבה הראשונה במעלה ובזמן במדינת ליטא, היא ישיבת וואלווין; היא היתה באמת בדברי ימי ישראל האחרונים, במשך כל המאה הי"ט, מה שהיו, יבנה, פומפדורא ונהרדעא בדברי ימינו הראשונים. ישיבת וואלווין הראתה את פעולתה הגדולה וּשפעתה הכבירה במשך דורות אחרים על רוח בני ישראל, לא לבד בארץ ליטא, כי אם על כל בני הגולה בארצות פוזרוהם; מקצו ארץ נהרו אליה תלמידים רבים, ומלבד שהיתה מקום מקלט להתורה בית-אוסף לילדי ישרון, עוד נוסף על זה, היתה בית-חנוך לרבנים. כמעט כל הרבנים ששמשו ברבנות בקהלות ליטא ופולין ושעודם משמשים עד כה — הם חניכי תלמידי ישיבת „עץ החיים“. ישיבת וואלווין לבד השפעתה הרוחנית שהשפיעה להרים את קרן התורה, יש לה ערך חשוב גם להתפתחות היהדות הכללית, בתקופה האחרונה, במדה מסוימת והגונה. היא הפיחה רוח התורה בקרב העם; השפיעה על כל המפלגות שבעם, גם על המפלגות הרחוקות מדרכי התורה והתלמוד, והבניסה בתוכן זרם של חיים ישראלים. באיזה אופן נעשתה זאת? במדומה שהתשובה פשוטה: „כי נמצאו רבים בישראל הרחוקים מאד מהתורה ומצוותיה, ובכל זאת רוחם נאמנה אל עמם לאהבה אותו ולדבקה בו — הוא רק מפני שנמצאו בצדם אלף ורבבה מימינם, יתודים אמתים שומרי תורה וינוצרי מצוותיה, חזק טבוע הוא בהאבן המגנטי למשוך אליו את

הברול. הברול הזה ימשוך אליו עוד חתיכת ברזל אחרת ומחתיכה לחתיכה עד תום חוג פעולת המגנט—וכל אחד לפי רבות כחו. כן יגדל חוג משיכתו. כל הקרובה יותר נחזקת בכח יותר גדול, ובהתרחק מן נקודת המשיכה, כן תחלש תפישתה. כן אם ננסה הפעם להסיר את המגנט הגדול, ונתן תחתיו אחר הקטן ממנו, כי אז תפלגה החתיכות הרחוקות, שבה משיכתן רפה, ותתפורגה לכל רוח באין מחזיק עוד את בדקיהן! התורה היא המרכז אשר משם רועה אבן ישראל, היא תמשך בבחה, ברב או במעט, גם את אלה אשר עזבוה כבר; אבל אם נחליש את המרכז מי יודע כמה אכזרים חלשים יפלו מהנוף בלי ישובו עוד אליו? אפילו אותו הפרוש היושב מאחורי התנור בבהמ"ד גם הוא ישא ויתן עם איוה אנשים הקרובים אליו; הוא ברוב פרישותו יפעל מעט גם על אותו החנוני היושב בחנות של מזונות הסמוכה לבהמ"ד, כי יקבע עתים לתורה ולהפלה בצבור. החנוני הזה יפעל מבלי משים על היושב בחנות הגדולה בשוק העיר בתוך, כי ישמור לכה"פ את עת תפלת השחר בצבור. וכן הלאה יפעלו איש על רעהו, עד כי ימשכו לבית ההפלה גם את האנשים הרחוקים מהיהדות, עכ"פ אחת בשנה. היהודים האלה דהו ליומא, יפעלו על הרחוקים עוד יותר, כי לא יבושו לכה"פ בשם יהודי ובכבודו יתימרו. ועתה נוכל להחליט, כי לולא הפרוש היושב בבהמ"ד בעיר קטנה בקצה ארץ רוסיה, לא היה הדובר בפרלמנט בצרפת או באנגליה, איש אשר בשם יהודי יכונה"א. על פי החשבון הברור והצדק הזה, דעת לנבון נקל, כי ישיבת וואלווין על ידי תלמידיה הרבים שגפוצו בכל קצוי ארץ, היתה לב האומה שממנו תוצאות חיים לעם ישראל. ישיבת וואלווין נתנה לישראל מיום הוסדה עד דורנו זה אנשים מכל המפלגות; נאונים אדירי התורה, סוחרים הרוצים לכל משלח יד, משכילים וחוקרים, משוררים וגם הוגי דעות נעלות. בקצרה, היא הפיצה אור בהיר לכל הגולה, ממנה גוונה היהדות מזון רוחני משך מאה שנה. נפלא הוא הדבר, כי בעת קצרה אחרי התיסדות הישיבה, כבר נמצאו בתוכה תלמידים מצוינים, בעלי כשרונות נפלאים, אשר בדור שאחרי הגר"ח, היו הם הנאונים היותר גדולים כמו: רבי יעקב מקארלין בעל "משכנות יעקב"; רבי דוד טביל ממינסק בעל "נחלת דוד"; רבי יוסף מסלוצק; רבי דובער משורעץ; רבי מאנדיל ממינסק;

רבי מיכל מהאזינפוט; רבי יוסף זונדל מסאלנט (1); רבי זלמן מואניר (2); רבי שמעון מקידאן; רבי אשר משערשאו בעל "ברבתי ראש"; רבי יוסף מקרינאק; רבי יעקב מאיר ואלאווקער; רבי אליהו מקאליש (3). רבי משה מראסיין ועוד רבים, כולם גאונים מפורסמים בדורם, כמעט שחזון בלתי נפרץ הוא שבישיבה אחת יתקבצו כל כך בעלי כשרונות גדולים, אות הוא, כי שמו הטוב של הגר"ח חי' כל כך פפולרי כל כך מפורסם, עד שדי היה להוכיח רק את שמו בלבד, ומיד היה השם הזה מושך אליו כמו בקסם נפלא, כמין זוהר מיוחד, כעין אנדה נפלאה, אך לבד הטעם האמור, יש לזה עוד סבה אחרת, מפני שהגר"ח שם לו ליסוד מוסד שאין לזוז ממנו, שלא לכל תלמיד הרשות נתונה לבא להישיבה, כל תלמיד שרוצה להסתופף בצל הישיבה, הוא מוכרח מקודם להעמד על המבחן, צריכים לתהות על קנקנו

(1) הוא היה נוסע תמיד להגר"ח לקבל ממנו דרכו בקדש, ואחרי שנסתלק הגר"ח וגשמע או מגדל חסידותו של הגאון רבי עקיבא איגר, כתת החסיד מהר"ז את רגליו לעיר פוזנא, להתכונן על דרכי צדקתו וחסידותו של הגר"א הנ"ל וישב שם זמן מה. מהר"ז בעת פרידתו מוואלווין, שאל מרבו הגר"ח: באיזה ספרי מוסר טוב לטסוק, והשיב לו בזה"ל: "כל ספרי מוסר טוב ללמוד, אך ספר מסילת ישרים הוא ויהי מנהלך". מהר"ז היה רבו של רבי ישראל מסלאנט.

(ר' יצחק בלאזער בספרו: אור ישראל)

(2) עליו העיד הגר"ח, שהוא היה אחד מהשליטה, אשר למדס איך להתפלל ע"פ כוונה בטהרת הלב, בזמית הרעיון. (קנית יהודה וישראל).

(3) אחד מסופרי תולדות הגאון רבי אליהו מקאליש יספר כי גם קודם בואו לשמש לפני הגר"ח היה גאון מצוין בחכמת התלמוד ובחכמת הקבלה, אך כרצותו לידד לעמק מסתרי הקבלה, ובשמעו כי הגר"ח הוא אחד מהמצוינים גם בחכמת הקבלה, לכן גמר בדעתו לשום פעמיו וואלוונה לשמוע לקח מפיו בחכמה זו. הגר"ח קבלו בחבה ובסבר פנים יפות, ושלח לו ע"י המשיגות של הישיבה ש"פ שלם למען יוכל ללמוד במעונו. הגר"ח האציל בעדו שעות אחדות ככל יום, והיה משוחח אתו במילי דעלמא, עד שהגאון רבי אליהו מקאליש נשתומם מאד על הנהגתו המיונה של הגר"ח ויחשב את שיחותיו לאי-מעולות, מפני זה גמר בדעתו לעזוב את וואלווין ולנסוע לביתו. הגר"ח הפציר בו מאד שישאר בישיבתו אולם כל דבריו לא הועילו. אח"כ כשנתקבל לרב בקאליש היה אומר, כי עתה הוא רואה שככל דברי הגר"ח היו כרוכים אוצרות של חכמה והם מפתחות גדולים לחכמת הקבלה. הגאון רבי אליהו מקאליש, שהה בוואלווין ח"י שבועות ופעם אחת, שאל את הגר"ח שיגיד לו הברעה בפלוגתת הגאונים והר"ף והרמב"ם בחשבון השמיטות והיובלות, והשיבו שהדברים נוגעים בחקירה מה למעלה ומה למטה. רבי אליהו חשב את תשובתו זאת לדחייו, מפני שאין חפצו להכנס אתו בחקירות גסטרות, אולם אחרי כן כהיותו לרב בעיר קאליש, בא לידו ספר אחד בחכמת הקבלה מהרדב"ז ז"ל, ובפתחו אז הספר ההוא, מצא שם מפורש בדברים ההם. ואמר, אי זכאי הוה גמירנא לשמעתא מפומא דמר ז"ל. (פרומקין בתולדות אליהו צד 19).

ער כמה ידו מוגעת בתלמוד (1), ומפני זה היתה הישיבה כולה סולת, כמבחרי הכשרונות. תקנה זו נוסדה בעיקרה על הגיון ישר והבנה נכונה בחיים, כי בית הישיבה אינה בית מקלט לכל מר נפש, לכל בטלן שאין לו מה לעשות, לכל איש שאין לו מטרה בחיים ומאין לו פנה אחרת בחיים הוא מוכרח לשום פניו לבית הישיבה. — תלמידים מעין אלו לא היו מתקבלים בהישיבה. התלמידים שבאו אז לוואלווין, היתה כוונתם רק להשתלם בידיעת התורה; אהבת התורה שבערה בלבם הביאתם שמה; התורה היתה כל מושגם וכל משאת נפשם, אף שהתקנה הזאת נורמת להמעטת הכמות, אבל תחת זאת תתרבה האיכות, תחת להכניס אלף תלמידים אשר רק אחד מהם נצא להוראה, ראה הגר"ח שתהיה הסולת מרובה על הפסולת.

דרך התלמוד של הגר"ח היה כפי שקבל מרבי הגר"א. הוא שם לו ליסוד מוסד בלמוד הישיבה שהעיקר הוא למוד הגמרא. והיה מרגלא בפומא לאמר: העולם אומר שלמוד פוסקים בלי גמרא הוא כדגים בלי פלפלין, ואני אומר כפלפלין בלי דגים (2). והודות להשגחה הנאמנה הזאת, העמידה ישיבת וואלווין תלמידים מצוינים בתורה (*).

הוא התאמץ להפיח בלבות תלמידיו רוח דעת וכינה—רוח חיים. כי מלא הגר"ח את משלחתו זאת באמונה ולא החמיא את המטרה שאליו נשא את נפשו—עדים המה על זה ספרי תלמידיו היותר גדולים בעל "משכנות יעקב" (= ובעל "נחלת דוד". מהם אנו רואים את הדרך האמתית בתלמוד שירשו מרבם. ביהוד משתקפת לפנינו רוח הגר"ח בספרו של זה הראשון. הוא לא נטה כל שהוא מדרך רבו, כל תשובותיו וחדושו נאמרו בשכל ישר ובכינה עמוקה. לא למותר הוא להגיד, כי הספר הזה, הוא אחד מן הספרים היותר

(1) מכתב מאליו ווילנא תרס"ב.

(2) צוואת כנסת יחזקאל.

(*) הגאון בעל "אגודת אוזב" אמר על עצמו, שאלמלי למד גמרא קודם פוסקים הי' עושה היל בלמודו יותר הרבה מכפי שהשיג האידנא (מחנה יהודא למד עפשטיין מבריסק).

(*) הגאון רבי מאיר מסלוצק סיפר לי בשם אביו הגאון זצ"ל, כי הגאון בעל משכנות יעקב היה בתור תלמיד חבר להגר"ח, ופעמים אחדות כבדו בהגדת שעורים בהישיבה. ובעת שבאה לפניו התשובה הידועה של בעל משכנות יעקב האו"ח סי' ק"ט בידון רה"ר שלנו אשר מערבין אותן בצה"פ, אמר אז כי דברי הגאון מהר"ן מכרדי בנינוע לתשובה הג"ל לעומת דברי הגאון בעל משכנות יעקב המה בדברי אברך מפולפל מול גאון זקן ומיושב.

טובים בספרות הרבנות בדורות האחרונים. בעל „משכנות יעקב“
הבר עיד ספר שני הנקרא בשם „קהלת יעקב“. זה האחרון נעשה
במעשה הראשון וכמתכונתו, נכתב ברוח ישר ובבקרת נאמנות.
המהפך קנה לו שם עולם בספריו הטובים, כל רואיהם הכירו
מתוכם, כי רוח רבו הגר"ח מתנוסס בם, בספריו הוא מזכיר את
רבי פעמים אחדות מימי הילדות, בעת שהיה בוואלווין. שונה
מעט ממנו הוא בעל „נחלת דוד“. הוא מנסה אמנם במקומות
אחדים להראות את כחו בפלפולים מחודדים קצת, לארוג ודמויות
קושיות ותירוצים מסוגיות שונות; אמנם בכלל לא הרחיק ללכת
מדרך רבו, ביחוד הראה את כח הבנתו ועיונו הגדול בחלק
הדרושים שבספרו „בית דוד“. שם הוא מתגלה לפנינו כחושב
נפלא, היורד ומעמיק עד התהום, אשר לפי עדותו הוא, קבל את
דרך הדרוש מרבו הגר"ח. הגר"ח מלבד תורתו וחכמתו הגדולה,
היה אמן פרגוג נפלא, אחד מן המצוינים במלאכת החינוך, ורובי
תלמידיו שבאו אליו רקים ממדת דרך ארץ ומהבמת העולם, יצאו
מאתו במשך זמן קצר מעומרים בשם חכמים (1). כח חנוכו היה
כל כך גדול עד שאחד מתלמידיו יספר (2), כי למד אצל הגר"ח
כשש שנים, ושתי שנים יגע עליו הגר"ח להעמידו על דרך האמת,
ובתוך שתי השנים האלו, אמר לפני הגר"ח את חידושו, והיה
מביא את רבו לידי גיחוך בחידושו אלה, עד שסוף סוף עלה בידו
הגר"ח להעמידו על דרך האמת, הוא היה יודע היטב, את רוח תלמידיו,
ובסקירתו הנפלאה, היה יכול לחדור לתוך נפשם פנימה, ולדעת
איוו מטרם בחיים יבחר לו כל אחד מתלמידיו. הגאון רבי מאיר
מסלוצק בן הגאון רבי יוסף מסלוצק וצ"ל, שהיה תלמיד הגר"ח,
סיפר לי בשם אביו, כי בה בעת שלמד אביו בהישיבה בוואלווין,
נמצא שם עילוי אחד, אשר הגאון רבי יוסף הודה בעצמו שהיה
בעל בשרון יותר גדול ממנו, וקודם לקחם מאתו את ברכת הפרידה
עת נסיעתם הביתה, התיה לכל אחד את דרכו בחיים, ואיך עליהם
להתנהג להבא. להגאון רבי יוסף מסר פרקים אחדים בהלכות
רבנות, ולהתלמיד השני, העיקרי, — בהלכות דרך ארץ ובמילוי
דעלמא. מאד חרה להעילוי ההוא, על זה שהגר"ח מתיחס אליו
כאל בעל הבית, ולא כלרבי, אולם אחרי שעברו שנים אחדות,

(1) מכתב מאליהו ווילנא תרס"ב.

(2) זכר ישראל על אבות.

הורה התלמיד הלז על חכמת רבו, כי כאשר פתר בן היה. ככל כחו השתדל הגר"ח, להשריש בלבות תלמידיו, וראת ד' טהורה ומוקקה, לשמור ולעשות הכל על טהרת הקדש, בעונה וצניעות ואמונה ותום. הוא השתדל לעשותם לתלמידיו חכמים אמתים, אשר הלמוד והמעשה יהיו אחוזים ושלובים בהם זה בזה בקשר אמיץ וחזק, אשר לא יתפרדנה לנצח. חבתו לתלמידיו היתה מצוינה ונפלאה במינה: הוא היה מומין את המצוינים שבהם, לסעוד על שלחנו מדי שבת בשבתו, ובתוך הסעודה, הגיד לפניהם את פתגמי-מוסריו הנעלים, ובוה העיל לנשוע בלבבם את הרגשות היותר נאצלים והיותר טובים. אחד מחבריו, בזכרו עת היותו בוואלווין בין אוכלי שלחנו של הגר"ח יכתב על אדות זה: "כי לא חסר משלחנו כלום מהמעלות שמנו חכמים שהתורה נקנית בהם" (1). מהדברים המעטים האלה נוכל להבין את רגשי-הקודש שרחשו התלמידים בהרגעים הקדושים האלה, ובאמת מה נהדר ומה מקום הוא המחזה הזה; רב זקן, גאון מצוין, יושב בחברת תלמידיו ומתענג עליהם כעל ילדיו הוא! זה חזון המרהיב את הלב ומרנין את הנפש! אולם כדי לשמח את לבב כל תלמידיו, היה מומינם אליו בכל ערבי פסח אל הסדרים. תקנה זו נוסדה בעקרה מתוך חבתו לתלמידיו. הוא ידע היטב את גענועיהם לביתם כל השנה, וביחוד יתרבו בהם הגענועים והעצבות בימי החגים והמועדים, בעת שכל אחד שמח בחברת משפחתו, ולכן תקן את הסדרים הידועים בישיבת וואלווין, אשר כל התלמידים, כנער כגדול נקראו לשבת על שלחנו, ושם היו התלמידים מתענגים עונג רוחני נפלא מאד. ביחוד קבלו הסדרים תמונה נפלאה ומרהיבה את הנפש בימי הנצי"ב. מה יפה היה לראות איך הרב הישיש הלז בירמולקתו הכספית יושב בראש, ומאות תלמידים יושבים מימינו ומשמאלו, ורוח אלהי, רוח שמימי, שפוך על פני כלם. באמת נוכל לאמר: "מי שלא ראה שמחה זו לא ראה שמחה מימיו!"

פתגם שגור היה אז כפי בני ליטא, בעת שאחד רצה לחנך את בנו על פי רוח התורה ויחד עם זה לעשותו לאיש שיהיה ראוי לבא בין האנשים—היו אומרים לו מכיריו: "שלח אותו וואלווינה ויחכם" (2). בני ליטא ידעו היטב מפי הנסיון, כי בן ישיבת וואלווין, הוא

(1) רבי ישראל משקלאוו בהקדמתו לתקלין חרות.

(2) מכתב מאליהו.

איש המוכתר בתורה ודרך ארץ. אחד מתלמידי וואלווין יתאר בדברים קצרים, אבל נאמרים ברגש עז וממלאים את הנפש רגשי הוד ונעימות, את ישיבת וואלווין בתמונתה החיצונית: "איוו אצילות, איוו אריסטקרטיה רוחנית של היהדות חופפת עליה כיוזם להישיבות האחרות הרבות בליטא, מאותן החשבות והפראות של האחרונות, אשר אחד מהסופרים אהב לתאר תמיד בצבעים היותר מנושמים, לא נמצאו בישיבת וואלווין אף זכר, למרות כל אדיקותם בנושנות של ראשי-הישיבה, הנה הרוח הכללי ששרר בתוך התלמידים היה חפשי מהאוויר הכלוא של ישיבת ערי השדה. תלמידי וואלווין בכללם לא היו „בחורי ישיבה“ לפי טפוסם הקבוע בתוך התחום, אך בני הנעורים של הטפוס האנושי הכללי, בכל מעלותיהם, ולפי שהשם „בחור ישיבה“, היה בכל רחבי ליטא לשם משותף עם בטלן, גבר לא יצלח, איוו בריה פחותה ובלתי מנומסת, לכן בחרו למו תלמידי וואלווין שם מיוחד ונקראו בשם „אנשי ישיבה“. וגם אנשים מן החוץ לא העיזו לשנות את שם זה אשר קבל זכות אורה בוואלווין. וכה התפתח והשתלשל הדבר עד „שתלמיד וואלווין בהיותו איש מן הישוב, מנומס, מלוכש בכבוד, אינו מצפה לשלחן אחרים, חושב והונה דעות, הלך קוממיות, ידע להגין על זכויותיו, הוקיר את ערך עצמו וערך שמו ולמודו, אולי לא פחות מסטודנט אירופאי“. מה יפה ומה נחמדה היא תמונה זו! הן זאת אמת, כי תמונה זו שהכותב מתארה בצבעים כל כך יפים, היא לקוחה מהתקופה האחרונה, תקופת ימי הנצי"ב, בעת שהישיבה הגיעה לרום תעודתה ולפסגת רוממותה, אבל זאת ברור, כי אחרי שהישיבה היתה יכולה לקבל תמונה כל כך יפה בימי הנצי"ב, אף שבאמת היה מן האנשים שאינם שואפים לתקונים ולחדשות, אדרבה היה איש אוהב את הישן בכל חום נפשו הגדולה, ומכל זאת היתה הישיבה נהדרה כל כך בתמונתה החיצונית—אות היא כי הגרעין של הגר"ח, היסוד שעליו נוסדה הישיבה היה כריא. מיסוד מעופש, מאלימנט מורקב לא יוכל לצאת פרח טוב ונחמד.

בן ישיבת וואלווין עוד בימים הראשונים להתיסדות הישיבה, החל להבט מגבוה על בעל הבית ולהחזיקו „לבור“, „ועם הארץ“. „הסטאפאק“, היה בעיניו לאיוו מפלצת, לאיוו בריה משונה, פחותה ופשלה, אשר איננה כראית לעמוד בתוך ארבע אמותיה. לא נדע אל נכון מאיוו סבה נולד, השם המוזר הזה, שתלמידי הישיבה אהבו כל כך לכנות כן את בעלי-הבתים, אך השם הזה בלבד די להעיד

על הפרור וההבדל הגדול, על ההכבדה מנבזה שאלו הראשונים הביטי על האחרונים. בלב בן ישיבת וואלווין החל לפעם רוח חיים, רוח של הכרת ערך עצמו, שהוא בתור נושא דגל התורה, בתור איש העתיד להיות רב בישראל, צריך להיות גבוה מהבעל הבית, פרוש ומובדל קצת מאתו. הנה כי כן, לכל זאת הועיל הגר"ח בחכמתו הגדולה שידע להפיה בלבבות תלמידיו, רוח דעת וכינה—רוח חיים. האיריאל של הגר"ח בסוף ימיו היתה הישיבה. בה הנה, בה חשב, ורק היא היתה שורש נשמתו ומקור כל חייו. כל כחותיו ומאדו הקדיש להישיבה. הוא היה אחד מן המיוחדים בין הרבנים בדורות האחרונים שהחזיקו ישיבה בממונם הם, כמובן, כל זמן שהיתה היכלת בידו, כי לאחר שנתגדלה היה דבר זה בלתי אפשרי, למעלה מבחותיו. הגר"ח היה מן האנשים שלא לבד שהם נאים דורשים, אך גם נאים מקיימים. בספרו "נפש החיים" יאמר: "אבל אם היה ח"ו העולם פנוי לגמרי אפילו רגע אחד ממש מעסק והתבוננות עם סגולה בתוה"ק, תיכף כרגע היו כל העולמות נחרבים ובמלים ממצאות לגמרי, ואף איש אחד מישראל לבד, רב כחו שבידו להעמיד את כל העולמות והבריאה בכללה ע"י עסקו והתבוננתו בתוה"ק לשמוה" (1). ואת דבריו אלו השתדל לגשם בחיים. הוא תקן שבהישיבה, יהיו משמרות בכל לילה ולילה, שיהיו משמר יוצא ומשמר נכנס, ואף בלילי שבתות ויו"ט לא פסקו אלו המשמרות. והוא בעצמו ובבבדו חי' משתדל לפרקים להיות יוצא ונכנס אף בלילי שבתות בכדי להתורע ולהתגלות היכן תיגזקות של בית רבן קורין, בכדי שלא יפסיקו" (2). המשמרות האלו היו אחרי כן לתקנה קבועה, ליסוד מוסד בחיי הישיבה שאין לווי הימנו. המסורת תספר, כי גם הגר"ח עצמו היה לומד בכל שנה אחרי מוצאי יום כפור עד השעה השתים עשרה, כי היה חושש פן בעת החיא, בשעה שכל אחד עיף ויגע מהיום הגדול והנורא, לא ימצא מי שילמד, על כן לקח על עצמו מורה זה. הנה כן, בפה מלא נוכל לומר על הגר"ח דברי תלמידו רבי יוסף מקרינאק: "שאלמלא הוא נשתכחה תורה מישראל, כמה גדולים מעשה חייו!" הגר"ח בכחו הנפלא ובהקסם השפוך על מעשיו ופעולותיו, עלתה בידו לעשות את ישיבתו לקנין האומה—קנין עולמי עד שלא תבטל לעולם. זה יותר ממאה שנה שעברו מעת התיסדות הישיבה

(1) שער ד' פכ"ה.

(2) הגאון רבי דוד מנצבוהרדק בגליא מסכת.

הקדושה, ומכ"ו לא נפסק הלמוד בה במשך הזמן הארוך הזה, ואף בימי הסגרה לזמן קצר, נמצאו אז עשרה אברכים מעוכוני של הרב ישראל ברודסקי ז"ל מקיוב, שלמדו בבהמ"ד שבוואלווין, וכעת ילמדו בה תלמידים למאות מכל אפסי ארצנו, והם מחונכים נ"כ כבוימים שעברו, על פי רוח התורה המסורה ועפ"י המוסר היותר נאצל של היהדות המהורה, תחת השנחת הנאון הנפלא ר' רפאל שפירא שליט"א. בשיבת וואלווין צפון כח ממיר ונעלם הסמיו מן העין, ואשר הכח הזה מושך אליו לבות צעירי עמנו השואפים לתורה ודעת. הכח הנפלא הזה א"א למוסרו באמר ובדברים, ורק מי שלמד בוואלווין אף זמן קצר, רק הוא יכול להרגיש את הענג הנפלא שרכש להשיבה במשך הזמן שישב בה. אפילו המשכילים אשר דעותיהם על היהדות הפשוטות הגה למדי—גם אלו התלמידים רוכשים לה כבוד ורגש האהבה. זה אות נאמן על הכח הנפלא ועל הקסם הגדול הממונים בקרבה, והו פרי רוח של אנשים נפלאים אשר על מעשיהם יוכלו לשפוך רוח חן והוד גם אחרי שאינם עוד בחיים.

פרק יב.

התחזקות קופת הרמב"ן על ידי תלמידיו הגר"א עם הגר"ח בראשם.—נסיעתו לפטרבורג.

הגר"ח לבד פעולתו הגדולה בהרמת קרן התורה והתפשטותה בקרב העם, לבד כל אלה עוד השתתף בפעולה חשובה ונכבדה מאד, היא התחזקות קופת הרמב"ן. הקיפה הזאת בעת היא החלה להתמוטט ותומכיה נפחתו מיום ליום, אך הודות להשתדלות הגר"ח יחד עם תלמידיו הגר"א עלתה בידם להחזיקה ולעודדה (1). המוסד הזה הוא אחד מן המוסדים שהועילו הרבה לאגד ולאחד את לבות בני הגולה הרחוקים עם אחיהם שבא"י. המוסד הזה הועיל הרבה לחפיח בלב האומה רגשי אהבה וחבה לציון יקרתו; הוא הזכיר לעם ישראל את שבועתו הישנה שנשבע בצאתו בגולה: "תדבק לשוני לחכי אם לא אזכרי!" בין משולחי הקופה הרמב"ן ת

(1) הכרם תרמ"ח.

הראשונים, היו אנשים גדולים בתורה ומכופדים על פני העם, והם היו באים מירי שנה בשנה להשמיע על הנדבות, ולספר מחיי אחינו בא"י, והידיעות האלו בלבד קרבו את הרחוקים ואגרו את לבותיהם בקשר אמיץ וחזק. כאות על אמתת דברינו אנו רואים מזה: בכל תפוצות הגולה, בכל מקום שישראל נחתים שם, נתחבבה מאד הקופה הרמבני"ת על פני העם, ועל ידה מתאספים מדי שנה בשנה סכומים הגונים לטובת יהודי א"י, אות הוא כי תלמידיו הגר"א כונו את הישעה הרצויה לתקן את החסרון המורגש בעם. נפלא הוא הדבר, עד כמה היה המוסד הזה חביב בעיני מחזיקיו, עד שהתאחדו בו בעלי ריב מקצות היותר רחוקות, כמו ראשונים המחזיקים בתורת החסידות מעבר מזה ואנשי מצותם תלמידיו הגר"א מעבר מזה, בעוד שלפני זמן מה, היתה המלחמה נטושה בקרב העם, והשנאה היתה עוד כבושה בלבבם, באשר נשארו נאמנים לדעותיהם הדתיות, אך במוסד הזה הטוב ומועיל בעיקרו, עשו שלום פיניהם, וכל אחת מהמפלגות ראתה, איך לגדלו לחזקו ולחבב על העם. והי אחד מן החזיונות המעטים בהסמוריתנו הארוכה המשמחים לב ונפש, זה מורה על תומת לבבם ונקיט נפשם של האנשים הלוחמים משני הצדדים, אשר חיי הכלל היו יקרים בעיניהם מכבודם הם, ולכן בחשבם ומצאם את הנקודה אשר על אדותה נפלגו דעותיהם ואת הציר אשר עליה תסובב מחלקותם--הלא ידעו כי בכל אשר מחזיק לנקודה הזאת תמימי דעים המה.

בכלל אם נתבונן היטב אל דרכי הגר"ח, אז נראה כי פעילותיו לא הצטמצמו בחוגים ידועים, אלא השתתף בכל דבר שהיה יכל, בעת שהיתה אסיפת וועד המדינה במינסק, בשנת תקע"ו, היה הגר"ח אחד מהעוסקים היותר חרוצים בדבר זה. באספה זו הוחלט להקל מצב הקולוניסטים הראשונים בפלך חרסון, אשר מצבם היה מר מאד, ועבודת האדמה לא היתה ביכלתה לפרנסם, והרבה צרות ותלאות עברו עליהם, ובכדי להיטיב את מצבם, הוחלט שם: שכל איש אשר רק בשם ישראל יכונה צריך להתנדב בכל ערבי שבתות ויו"ט קודם הדלקת הנרות, א' ג"פ מכל נר שתדליק אשתו ובנותיו וכלותיו הסמוכות על שלחנו, ואם הן מדליקות במנורות של כסף, או צריך ליתן שני ג"פ מכל נר, ומי שקצרה ידו ומסתפק במועט שאשתו אינה מדלקת רק שתי נרות, מחמת שאין ידו משגת, או הוא פטור מהנדבה הזאת. באספה זו נבחרו נאמנים בכל עיר ועיר, ועל סדר החלוקה נמנו והפקדו.

הגר"ח עם הרב הגדול הנגיד המפורסם, רבי פנחס בהרב רבי העניך משקלאוו, שהם יחלקו את המעות לפי ראות עיניהם. בסוף כתב התקנה כתיבים דברים אלו: „כל אלו התקנות נעשו ונגמרו בהסכמת כל הבוררים באספת ועד המדינה ביום ג' ט"ו סיון שנת תקע"ו בצירוף כבוד הרב הגאון המפורסם נ"י ע"ה פ"ה בש"ת מו"ה חיים נ"י אב"ד דק"ק וואלווין יצ"ו" (1).
הגר"ח לבד פעולותיו הרבות שעבד בעד עמו, השתתף עוד בפעולה נכבדה מאד, לא מפני תוצאותיה החשובות כי אם כשהיא לעצמה, והפעולה הזאת היא נסיעתו לפטרבורג בשנת תקע"ח עם הגאון רבי אהרן מפריילוקא, לעמוד לפני המלך והשרים (2). זקן ומדוכא ביסורים היה בעת ההיא (3). ומה קשה היה או עמל הדרך, לנסוע מרחק רב כל כך, בעת שמסלת הברזל לא היתה עוד, זמבל זאת לא מנע את עצמו ממורה זה, מפני שרבר זה נגע לכלל ישראל.

מה היתה מטרת נסיעתם? מי המריצים לזה? על השאלות האלו אנו מוצאים תשובה בדברי הימים ההם: הקיסר אלכסנדר הראשון, נתן פקודה בשנת תקע"ד (1814) לבחור מקרב עם ישראל אנשי מרע והם יבואו לפניו, להציע את התקנות הנחוצות בחיי העם העברי (4). תוצאת נסיעתם היתה בלי שום תועלת. אחד מכותבי דברי הימים ההם, תולה את האשמה בראש הדפוטטים, שלוחי האומה, שלא ידעו איך להשתמש במשלחתם זאת (5). אולם אם נתבונן היטב נראה כי יש לזה סבה יותר עמוקה.

אלכסנדר הראשון חפץ להשכיל את עם ישראל, לזכותם בחיים יותר טובים ויותר משוכללים לפי רוח העת ההיא—רוח מערב אירופא. הוא רצה ליסד בתי-ספר מיוחדים לבני ישראל, שיהיו הרבנים בעלי השכלה ידיעה, שידעו איוו שפה חיה, ועם זה עוד תקונים רבים, וכל זאת, כמובן, היתה לזרא לרוח הדור ההוא (6). אפשר שהגר"ח לא היה בטבעו מתנגד להשכלה ולמדעים, אך בהשכלה כזו שחפצה הממשלה לזכות את עם ישראל שלא במוכתו, באלו סמי המרפא שרצתה לרפא את כנסת ישראל השדודה—

(1) העלם שנת תרס"א.

(2) הכרם צד 180.

(3) נחל רמ"ה.

(4) תולדות השכלת היהודים ברוסיה לב"ץ.

(5) רבי שמואל יוסף פון בקריה נאמנה צד 35.

(6) תולדות השכלת היהודים ברוסיה לב"ץ.

בתקונים כאלו לא רצו הגר"ח וחבריו, הם בחושם החזק והבריא, הטיבו לראות, כי הממשלה אינה דורשת טובתם ואשרם, כי לא לתקן ולשכלל את חיי בני ישראל מטרתה, כי אם לעשות את עם ישראל לאחד מאבריה שיתכולל בקרבה. כי כוונת אלכסנדר הראשון היתה להתבוללות, אנו רואים מתשובתו שהשיב להשר הממונה על השכלה, בהראות זה האחרון להראשון את גודל סכום הכסף הרב אשר על הממשלה להוציא על השכלת היהודים: „אף אם בן-מנחם אחד יצא מכל יהודי ארצי—גם אז די לי ואדע כי לא זרעתי את הכסף לרוח!“ (1).

אלכסנדר הראשון, הביט על תוצאת השכלת ברלין שהביא להתבוללות ולטמיעה, ולתקונים כאלה, שהם יכולים לחתור חתירה עמוקה תחת יסודי היהדות, כנגד תקונים כאלה בוודאי צדקו גדולי הדור אלה שהתנגדו לזה בכל כחם והשתדלו בכל האמצעים שהיו ביכלתם בכדי שלא תוכל הממשלה להוציא את חפצה ורצונה לאור. ודברים יותר ברורים המורים על תשוקתם של הקיסרים והשרים בתקופה ההיא—אנו רואים מתשובת שר ההשכלה אוואראוו להקיסר ניקולי הראשון על פקודתו אליו (שהיא מעין מלואים לפקודת הקיסר אלכסנדר הראשון), להפיץ בקרב היהודים השכלה אזרחית ולהמציא להם באופן זה אמצעים יותר בטוחים ליהנות מזכויות המדינה כפי הפוגרמה שהותוותה בשנות 1804-5, ושאו לא יצאה הפקודה לאור מסבות שונות, ומפני זה צוה לשר ההשכלה שיבצע את הדבר הזה. וע"ז באה תשובת אוואראוו להקיסר אשר ממנה נגלה לעין כל מחשבתם: „אין אמצעי יותר נכון ותחבולה יותר מכוונת, לבטול התלמוד מישראל, כ"א ע"י שינהיגו למודי כתבי הקדש וידיעת שפת עבר ודקדוקה בתוך שאר הלמודים הכוללים, המוכרחים בבתי-הספר שיתיסדו, שהתלמוד שלהם, לפי שאינו כי אם קבוצת ענינים ישנים מסורים מפה לאין, מעוותים את הכתובים המפורשים בתורת משה עקומים ועיוותים נוראים, ויסוד התלמוד ומקורו הראשון הוא בתשב"כ, לפיכך הם רגילים להסמך בניניהם על פרקי התורה, ובודים לפעמים דברים שרא היו בו מעולם ואין להם שום רמז וזכר בתורה הישנה, ולכן ע"י הבקאות בכתבי הקדש וידיעת שפת עבר ע"פ דקדוקה יאורו עיני התלמידים ויתנו כתף סוררת לכל הבלי התלמוד, ואם נשאל

(1) כערב עד ערב למודי בן הלל הכהן צד 14.

את עצמנו איך עלינו לעשות בנידון זה, אם לפרסם ולהודיע ברבים
מטרתנו הנבחרת, או להסתירה, נשיב, כי ההעלם וההסתה יותר
טובות ויפות לחפצנו, ועל כן מן הנכון להנהיג בבתי-ספר אלה,
למוד איזה מסכתות מהתלמוד למען ינהו אחרינו⁽¹⁾.

פרק יג.

דברי ימי הגר"ח האחרונים. — פטירתו. — מצבתו. —
ספריו בניו והתניו. — אחיו והותנו.

הגר"ח לעת זקנתו היה מדוכא ביסורים ומכאובים נוראים⁽²⁾.
ומכל זאת לא התמרמר ולא הוציא הנה מפיו, את הכל קבל
באהבה וחבה. פעמים אחדות היה חולה מסוכן, עד שחלה חליו
האחרון⁽³⁾. ההגדה מספרת, שלערך יותר מחצי שנה לפני פטירתו,
בראש השנה שנת תקפ"א, בעת שכבדוהו בכבוד "הגבה", נפל
ספר-התורה מידו, ואז נלה למקורביו שבשנה זו ימות. וב"ד סיון
שנה זו גוע ויאסף אל עמיו, וקן בן ע"ב שנה⁽⁴⁾. כל בני הגולה
ספרו עליו מספר מר, והנאונים בעל "גליא מסכת", בעל "נחלת
דוד" ובעל "אגודת אוב" נשאו עליו קינה בספריהם.

על מצבתו חרותים חרוזים הנפלאים האלה:

חכמת תלמוד בבלי, ובינת תלמוד ירושלמי, מקור חיים.
יופי זוהר הקבלה, ותפארת זיו האגדות, בחרו בחיים.
יראת ד' מהורה, עצה ותושיה וגבורה, חלקם בחיים.
מסתורי מדרשי רבים, ומטמוני דעת אלקים, מצא חיים.
בבית תלמודו ומדרשו, ובין תלמידיו יודעי ארחות חיים.
נהי ובכי ומספר, כי עלה מהם, נפש החיים.
יללה וזגה והי, בכל אשר בו, רוח חיים.
צעקת אראלים, נשבה רוח ד', נשא רוח חיים.

(1) שלום על ישראל ח"ב צד 5 ובקהלת מאמרים לצד רבנים צד

(2) הקדמה לנפש החיים.

(3) רבי צבי הירש קצינלבוויץ בנהל דמעה.

(4) הקדמה לנפש החיים.

חסד ואמת וצדקה, מרום לפניו הלכו, בארצות החיים.
קדושה וענוה צדק, קצוי ארץ מלאה, דרך החיים.
זורח הוא שם, אל מקומו שואף, עץ החיים.
לקח אותו אלקים, לראות בשוב ד', בארץ החיים.
אשר הונף ואשר הורם עטרת ראשינו. רוח אפינו
אבי אבי רכב ישראל ופרשיו הגאון הגדול,

הי חסיד הי עניו כקש"ת מרנא חיים נ"ע האב"ד ור"מ
דק"ק מוואלווין, אשר יצק מים חיים ע"י עיר וקדיש
בשמיא גאון האמתי אור העולם רבן שכבה"ג כקש"ת מרנא
ורבנא החסיד המפורסם מ' אליהו נ"ע מוויילנא, ואחי ראש
אלפי ישראל הגאון וצדיק דמי לבר אלהין קדוש יאמר
לו כקש"ת מו"ה ש. זלמן נ"ע, שבק חיים לכל חי יום ה'
לסדר ניהי בנסוע הארון י"ד סיון שנת
כ"ה ה'תתנ"ב לה'ים לפ"ק.

הגר"ח השאיר אחריו שו"ת וחדושים הרבה, אך כולם היו
למאכולת אש בהתבערה הגדולה שהיתה בוואלווין יום ד' י"ד אייר
בשנת תקע"ה (1), ומעטים חמה מאד החדושים שנשארו לנו לפליטה
משיני האש. עשרים ושש תשובות של הגר"ח (2) נדפסו על ידי נכדו (**).

(1) הקדמה לנפש החיים.

(*) בחוט המשולש סי' ו' כתב, דמה שכתב רש"י ביבמות ק"ב ע"ב לענין
משאלים, דראית אדם הוא עד פרסה אינו אלא דרך נזומא, דהא במ"ד וירא מבואר
דעין אדם רואה רק מיל, ואפשר דרש"י סמ"ך על הא דברכות ג"ג ע"ב לענין גמ"י
דהשיעור הוא ד' מילין, והיינו משום דער שיעור זה אדם רואה, אולם יש להעיר,
מהא דפסחים מ"ט ע"א מי שעבר הר צופים וכו', ושם בד"ג עתיד הקב"ה להוסיף על
ירושלים עד שהסוס מציל, ובירושלמי מבואר דקאי מאמר זה על המשינה דזהו צופים,
ע"י פני משה שם, ובפסחים צ"ד ע"א מבואר דער חצות היום הוא שיתפר מילין, וא"כ
משמע מזה דראית אדם הוא ס"ז מילין וכהיה דבכורות נ"ד ע"ב.

(**) בחוט המשולש סי' כ"ג בדין אתרוג הירוק, מעיר הרה"ג ר' חיים הלל
פריד נ"ו: "התשובה הזאת מצאתי בין כתבי אא"י הגאון זצ"ל, ולפי הנראה
מרוהטא דלישנא ומבירורא דשמעתא דא נראה, כי מפיו יצאו הדברים האלה".
והנה בשו"ת, מ"שכנות יעקב" חאו"ח סי' קכ"ז נדפסה התשובה הזאת כמעט
אות כמות ממש והגאון הזה הדפיסה בתור תשובתו הוא, ע"כ קרוב הדבר
לודאי, כי שלח תשובה זו לדבר שיכריע דעתו בזה ונתערבה בין תשובות הגר"ח
עד שהמ"ל חשב כי היא תשובת הגר"ח ואשר באמת היא תשובת הגאון רבי
יעקב מקארלין. (הגאון רבי מאיר אטלס בכנסת חכמי ישראל לאבעלסאהן).

הרה"ג רבי הלל פריד בהצטרפות תשובות אחדות מחתנו הגאון רבי הלל פריד האב"ד בהורדנא, ונכדו הגאון רבי אליעזר יצחק תחת השם „חוט המשולש“, ואם כי התשובות האלו, של הגר"ח, מעטות הנה וכמר מדלי נחשבו לעומת החדושים הרבים שהיו תחת ידו; אבל כל המתבונן בעינים פקוחות ובעין בקרת חדה יוכח לדעת כי מחברם היה גאון נפלא היורד לתוך עומק דברי הראשונים וצולל בעמקי ים התלמוד עד התהום, מהתשובות האלו משתקפים ההבנה הישרה וההגיון העמוק שמחברם נתחנן בהם. אף כי דרך למודו של הגר"ח היה ע"פ דרך הגר"א, מכל זאת, לא בחר בתשובותיו דרך קצרה, כי אם הוא מברר את כל שיטות הראשונים השייכות להסוגיא שהוא דן עליה, ואת השיטה אשר ישרה בעיניו—יקרבנה. העיקר היה בעיניו שיהיה סמך וסעד לדברי הראשונים מן התלמוד, ואם לאו בחר לו דרך אחרת (1). ואם כי הגר"ח היה מקובל גדול, איש שכל זרת וזרת שבו מלאה קבלה, אבל כשהוא בא לפלפל בדברי תורה, בעיני נגלה, אז הוא עומד לפנינו בכל הודו והדרו, כאיש שאין לו שייכות כלל לחכמת הנסתר. זהו פרי רוח של אנשים מצוינים שיודעים עת לכל דבר זמן לכל חפץ.

הגר"ח הניח אחריו באור על מסכת אבות הנקרא בשם „רוח חיים“. הספר הזה נדפס על ידי הרה"ג רבי יהושע העשיל לעווין. הספר הזה הוא באור נחמד על מסכת אבות, נכתב ברוח ישר ובבקרת נאמנה כדרכו בכל מקום.

אולם השפעה יותר גדולה ויותר נכרת בעולם היהדות, עשה בספרו הנפלא „נפש החיים“, ספרו זה נתפרסם ונתחבב מאד בתוך קהל המבינים עד שנחשב, ובצדק, לאחד מן הספרים היותר טובים מתוך ספרי חקירה ומוסר.

הגר"ח בתור מקובל גדול, מחדרו של הגר"א, צולל בספרו זה ויורד לתוך עמקי דברי הוזהר וכתבי האר"י ו"ל ושאר ספרי קבלה, ומעלה מהם פנינים נחמדים.

לפי דעת בעל „נפש החיים“ האדם הוא נור הבריאה ותפארתה גולת הכותרת שבה, הוא השליט והמושל על כל העולמות העליונים, והוא המנהיג והמדביר אותם, ובכל אפני וסדרי הנהגותיו, במעשיו,

(1) שו"ת חוט המשולש סי' י"א.

בדבוריו ומחשבותיו הטובים, הוא נותן ומוסיף כח ושפע ואור בעולמות העליונים, ורק הוא לבדו המסדר ובונה אותם; כהבנאי שמסדר ובונה בנינו, אולם אם האדם מתנהג והולך בדרך רעה, כשהוא מדבר וחושב שלא כהוגן, כנגד רוח התורה הכתובה והמסורה, או הוא מהרס ומחריב במפעליו והנהגותיו אלו, כמה כחות ועולמות עליונים, או מקטין ומחשיך ערכם, אורם וקדושתם, ומוסיף על ידי זה כח ועוז במדורות המומאה (1). לבר זאת מקדיש הנר"ח בספרו זה מקום נכבד כנגד החסידות אשר החלה להתפשט בימינו במדה מרובה מאד. ומפני שהענינים שהוא דן עליהם הם מהרברים העומדים ברומו של עולם היהדות לכן לא מצאנו די און בנפשנו למסור לפני הקוראים את תכן דבוריו.

עוד הוא מקדיש שם מלחמה כנגד אלו האומרים: שכל תורה ועבודה שאין בהן מהרת המחשבה וזכות הרעיון אין בהן שום תועלת, כנגד זה הוא מראה בדברים נכונים מאד, כי אם אמנם על פי אמונתנו אנו יודעים שבכל חוק מחוקי התורה צפונה חכמה אלקית ואשרי האיש אשר בא בסוד ד' אם רב ואם מעט; אבל אחרי כי לא רבים יחבמו, והתורה הלא היא מורשה לכל קהלת יעקב, על כן בקיום המעשים לבדם אף מבלי הבן טעמם ורוחניותם, יבא האדם בהיכל היהדות פנימה ויקנה לו את האושר האחרון והשלימות הנפשית הנכספה, ואף כי לא בגלל זאת, האדם בן חורין להבטל מהעמיק תבונתו בעיון דברי התורה ולשים בהם מעיניו לבא עד סוד תכליתם; אבל גם אם לא יעשה ככה, נהי דלא עביר מצוה מן המובחר, אבל פושע לא יקרא, גם מי שאוכל את הפסח לשם אכילה גסה, לא כן האיש אשר יעמוק חקור ברוחניות מצות הפסח, ויחשב בעת חיוב הקרבתו ואכילתו כוונות נוראות ומחשבות גבוהות שבגבוהות, וחדל מלעשות את הפסח, ונכרתה הנפש ההיא. והעיקר הוא כי מעשה המצוות היא הדרושה מאתנו בתור חובה, והחקר ברוח המצוה ובפנמיותה, עם כל גודל ערכה וחשיבותה, לא תוכל להחשב לחובה על כל איש ישראל, כי אם לשרידים אשר רוח ד' נוססה בהם, ויש להם הכח והעוז לעמוד בהיכל החכמה פנימה, לא כן המעשים המוגבלים בתורה. הן כחם

(1) כל זה מביאר בשער א' ו"ב.

האדם לנפשו ולא לקו, הן ביחס האדם לאדם—כל אלה המעשים חובה הם על כל איש ולא ניכר בהם שוע לפני דל (1). את כל השער ד' מספרו „נפש החיים“, מקדיש הגר"ח אדות מעלת התורה וערכה הרב. בבשרון בקיאותו הגדולה, הוא יורד לתיך אנדות חז"ל היותר יפות והיותר פיוטיות המדברות בשבח התורה ושבחה הרב עד שהקורא נמשך אחרי דבריו כמו בקסם נפלא. הגר"ח הניח אחריו שני בנים ושלושה בנות. בין בניו נתפרסם ביחוד הגאון מהרי"ץ ז"ל. הוא לכד גדלו בתורה היה גם חכם מדיני, ובשנת תר"ד, נסע לפטבורג ע"ד מצב אחינו, פתגמו המחוכמים שהשיב להמינסטר מפורסמים בין העם לרוב חשיבותם. הגרי"ץ הבין את צרכו הדור ומשאלותיו, ועל כן היה חביב מאד בעיני העם. הוא נשא פנים גם להמשכילים, ונתן את הסבבתו על הדפסת התרגום האשכנזי של בן-מנחם, דבר שרבו של אביו, רבי רפאל המבורגר, נתן עליו את נפשו, ונתן לאחרם את כל המשתתפים בפעולה זו (2). בימיו נתדלדלה הישיבה ונתמעטה מערכה הקודם שהיה לה בימי אביו, מפני שהגרי"ץ היה מסור בראשו ורובו לענייני הכלל, ועל כן לא היה לו פנאי לנהל את הישיבה הנהגה טובה ומעולה (3). עוד באחרית ימי הגר"ח בעת שבהותו לא הרשותו לנהל את הישיבה, היה הגרי"ץ המוציא והמכניס בכל דרכי הנהגת הישיבה, גם הניד את השעור באלו הימים (4). הגרי"ץ נפטר בשנת תר"מ. מקום מנוחתו הוא באיווניץ. הוא השאיר שני חבורים שנדפסו זמן רב אחרי פטירתו: „פה קדוש“ על התורה, ומילי דאבות“ על מסכת אבות. בכ"י הנשארים מאתו, ישנם חדושי תורה על בראשית ושמות, וקצת חדושים על סדר מועד. בקבלה היתה לו ידיעה רבה. הוא ידע היטב את שפת פולין וקצת שפת רומית העתיקה.

הגרי"ץ היו לו בן אחד וחמשה חתנים. בנו היה הרב המפורסם מו"ה רבי אליהו זלמן. חתניו היו: הגאון המפורסם רבי נפתלי צבי יהודה ברלין זצ"ל; הגאון רבי אליעזר יצחק בנו של הגאון רבי הלל מהורדנא; הרה"ג רבי שמואל לנדא מוויילנא, (הוא הי' גדול בתורה, חריף מפורסם, ובעת שהי' הגרי"ץ נוסע ללרכו הי' הראשון מגיד את השעורים בהישיבה. מוהר"ש לנדא הוא אבי הרה"ג הגביר

(1) הוספות לשער ג' ובשער ד'.

(2) עיין לעיל פרק ב'.

(3) חכם תרמ"ח.

(4) שו"ת בית דוד סי' ט'.

המפורסם בתורתו וצדקתו רבי חיים יעקב לנדא ממהליב שליט"א. הרה"ג רבי זלמן משה יפה מראגאווא; הרב רבי הירש בהרב רבי נחום חיים מאיווניץ. בנו השני של הגר"ח היה הרב הגדול רבי יוסף, הנקרא „רבי יוסיל שערשאווער“. מדברי ימיו אין לנו יודעים כלום, רק זאת, כי נשא בת עשיר אחד בשערשאו, ויקבל סכום גדול נדוניא, תרי"ג דינרים, אשר לפי מצב הימים ההם היה רב מאד. הוא נפטר בעודנו צעיר לימים. חבורים לא השאיר אחריו, וזלת הקדמה קמנה „לנפש החיים“ ודבר חדוש קטן שם.

בין חתניו היותר מצוין שבהם, היה הגאון המפורסם בדורו, רבי הלל מ"ץ בהורדנא, בנו של הגאון רבי שמחה מהורדנא. שם אשתו של: בי הלל—אסתר. הוא הגיד שעור בהשיבה עשר שנים בימי הגר"ח (1). ואח"כ נתקבל למ"ץ בהורדנא. הדישו נדפסו בשו"ת „חוט המשולש“, ואם כי מעטים המה, בכל זאת מעידים על בעליהם כי כחו היה גדול ללחום במרחמתה של תורה.

אדות נשואי חתנו זה תספר האגדה ככה: הגר"ח בשמעו את שמע הטוב של רבי הלל, השתוקק מאד לקחתו לחתן לבתו. אך אם רבי הלל התנגדה לזה, באמרה, שהכלה לא מצאה חן בעיניה. אולם הגר"ח לא הסיוח את דעתו מרבי הלל והמשא ומתן בינו זכו. הורי רבי הלל עוד לא נפסק לגמרי. אחרי כן נועדו עוד הפעם אשת הגר"ח עם אם רבי הלל על היריד בועלווא לגמר ע"ד השרוך. באותה העת ישב הגר"ח בחברת ידידו רבי חיים באקשטער, ופתאום נתאדמו פני הגר"ח מהתפעלות פנימית, ויפנה אל רבי חיים באקשטער, ויאמר לו: מו"ט! מו"ט! רבי הלל נעשה לחתני. וישאלהו זה האחרון האם יודע הוא זאת מרוח הקדש? ויענהו הגר"ח: מעולם לא הגדתי דברי נביאות, והנני מוחה בכל עו לאלה שמיחסים לי דברים כאלה, אך בנרון זה הדבר ברור בעיני כי כן הוא. הנה חכמינו אמרו באבות: „בטל רצונך מפני רצונו כדי שיבטל רצון אחרים מפני רצונך“. והנה עד היום לא יכולתי בשום אופן להסיוח את דעתי מרבי הלל, כי סוף כל סוף הוא עילוי מצוין והתשוקה בלבי אליו גדולה מאד, אולם ברגע זה נחלט ברעתי מלהתיאש לגמרי מרבי הלל עד שלא נשאר בלבי אף צל תשוקה אליו, והנני בטוח—הוסיף הגר"ח—כי מאחרי שבטלתי את רצוני

(1) הקדמה לחוט המשולש.

אני, בטח יבטל ד' את רצון אחרים מפני רצוני הקודם. חתני השני של הגר"ח, היה הרב הגביר המפורסם, רבי מורדכי קאמנעוועק-מלידא. שם בתו הלזו—חסא. חתנו השלישי היה הרב"ג המפורסם רבי יוסף סאלאווייצקי. שם אשתו רעלקא. בעלה השני היה הרב"ג המפורסם רבי משה הכהן מנישוועו, שהיה נקרא „רבי מאשקע רבי ארציקס” (1).

בני הגאון ר"ח היו: הגאון המפורסם בדורו ר' אליעזר יצחק „ל האב” דור”מ מוואלווין והרב הגביר המפורסם ר' שמחה זלמן וצ”ל ממארימפאל. — חתניו היו, הרב הגאון ר' אליעזר מ”ץ בהורדנא והרב”ג ר' ישראל בערמאן, הוא אבי הרב הגאון המפורסם ר' הלל בערמאן הגאב”ד כעת בראסטאו.

אחיו של הגר”ח היו: הגאון רבי שמחה; הגאון רבי שלמה זלמן; הגאון רבי נחמן אב”ד דפאהוסט, (אבי הגאון המפורסם בדורו, רבי אברהם שמחה האב”ד במאסיסלאוו) והגאון רבי יוסף אב”ד בפאריטש. כולם האירו את עולם היהדות באור תורתם, אך כותבי הזכרונות לא תשאירו לנו על אדותם מאומה, ותולדותיהם כמו כוסו בערפל, אך זאת אנו יודעים שאחיו הבכור רבי שמחה, חבר בילדותו, ספר „קצור פסקי דינים”, אשר לפי עדותו הנאמנה של בער „תולדות אדם”, היה עשוי כתבנית הספר „שמלה חדשה” להגאון בער „תבואות שור”.

היותר מפורסם בין אחיו, היה הגאון הנפלא, רבי שלמה זלמן, הנקרא בפי כל: „רבי זעלמעלע ווילנער”, אשר הפליא את עין כל רואיו בכשרונותיו הבלתי מצוים. תולדות ימיו חייו כתובות על הספר „תולדות אדם” להרב רבי יחזקאל פיביל שהיה אז המ”מ בוויילנא. הוא נפטר במיטב ימי עלומיו, בהיותו בן שלשים ושלש: שנה. גאוניותו היתה כל כך נפלאה ומצוינה במינה, עד שרבים חשבו, כי לו הגיע לימי זקנה, כי אז היה מגיע למדרגת הגר”א (2). עד כמה היה גדול פרסומו של רבי שלמה זלמן, אנו יכולים לראות מזאת, שעל מצבת הגר”ח מיחסים אותו, כי היה אחיו של

(1) מהווג הראאון של בתו רעלקא, נולד הרב החכם רבי זאב סאלאווייצקי אבי הגאון הנפלא רבי יוסף דובער וצ”ל הגאב”ד כבריסק. מבעלה השני נולד לה הרב”ג רבי יאנקול מוואלווין, אבי הגאון המפורסם רבי זלמן סנדר שפירא-הגאב”ד דור”מ בקריניק.
(2) מלואים לספרת אליהו.

זה הראשון, זהו אות ברור, כי שמו נתפרסם למרחקים, למרות היותו צעיר ימים.

חותנו של הגר"ה, היה הרב רבי אריה ליב ב"ר משה הנקרא רבי ליב גינצבורג או „רבי ליב כתבן“. הוא היה אחד מנגידי ווילנא ופרנסיה בזמנו. לבד בתו, שרה, אשת הגר"ח, אשר היתה אישה עסקנית וחרוצה מאד וכל ימי חייה פרנסה את בעלה ובניה בכבוד גדול—לבד בתו זו, היתה לו עוד בת שניה, אשת הרב הגדול רבי חנוך זונדיל טריווש, אשר בא על החתום בקול הקורא שנדפס בוויילנא בשנת תקס"ד על דבר התחזקות הישיבה הקדושה (1). זהו אות ברור, כי היה מן הנכבדים בעירו, מפני שעל החתום באו רק מבחירי ווילנא מסלחה ומשמנה.

רבי אריה ליב גינצבורג, היו לו עוד שלשה בנים, אשר שם האחד היה רבי שמואל ראש ופרנס בהורדנא; הרה"ג רבי יצחק מהורדנא, חכם וסופר נכבד, והרב החכם רבי נטע (2).

אלה תולדות האיש הדגול מרבבית, רבנו חיים מוואלווין, וזו היא פרשת חייו ומעשיו על שדמת אומתנו. תהא נשמתו צרורה בזכרון עמנו ואורי יגיה בעולמנו לעד.

(2) עיין לעיל פרק ט'.

(לתולדות משפחת גינצבורג צד 61—62.

